

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

На правах рукопису

БІЛЕЦЬКА ЯРИНА ВОЛОДИМИРІВНА
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ
НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта

Освітньо-професійна програма

«Корекційна психопедагогіка (олігофренопедагогіка)»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
БРУШНЕВСЬКА Ірина Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри

проф. Кузава І. Б. _____

АНОТАЦІЯ

Білецька Я. Формування мовленнєвих умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Мовленнєвий розвиток дітей є магістральною лінією у сучасній дошкільній освіті, оскільки оволодіння мовою забезпечує повноцінне міжособистісне спілкування і пізнання дійсності, сприяє залученню до цінностей духовної культури від покоління до покоління, а також є необхідною умовою виховання і навчання.

Мета кваліфікаційної роботи – теоретично обґрунтувати методи, засоби та прийоми формування мовленнєвих вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення та перевірити їх ефективність. Предмет дослідження – особливості формування мовленнєвих вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. Об’єкт дослідження – мовленнєві вміння та навички дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

У теоретичній частині роботи охарактеризовано категорію дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення; визначено сутність і структуру комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення; проаналізовано особливості формування мовленнєвих умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. У експериментальній частині роботи було здійснено діагностику стану сформованості рівнів мовленнєвих умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, визначено ефективні методи, засоби та прийоми формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення; здійснено аналіз результатів експериментально-дослідницької роботи; надано рекомендації педагогам та логопедам щодо формування мовленнєвих умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, загальний недорозвиток мовлення, мовленнєві вміння, мовленнєві навички.

SUMMARY

Biletska Ya. Formation of speech abilities and skills of older preschool children with GLD.

Speech development of children is a main line in modern preschool education, since mastering the language ensures full-fledged interpersonal communication and knowledge of reality, promotes involvement in the values of

spiritual culture from generation to generation, and is also a necessary condition for education and training.

The purpose of the qualification work is to theoretically substantiate the methods, means and methods of formation of speech skills and skills in older preschool children with disabilities and to check their effectiveness. The subject of the study is the peculiarities of the formation of speech abilities and skills in older preschool children with GLD. The object of the research is the speech skills and abilities of older preschool children with GLD.

In the theoretical part of the work, the category of older preschool children with SEN is characterized; the essence and structure of communicative abilities and skills of older preschool children with GLD have been determined; the peculiarities of the formation of speech abilities and skills of older preschool children with GLD were analyzed. In the experimental part of the work, a diagnosis was made of the state of formation of the levels of speech skills and skills of older preschool-aged children with SEN, effective methods, means and techniques for the formation of communicative skills and skills of older preschool-aged children with SEN were determined; the analysis of the results of the experimental research work was carried out; recommendations were given to teachers and speech therapists regarding the formation of speech skills and abilities of older preschool children with GLD.

Key words: children of older preschool age, GLD, speech skills, speech skills.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ	
ВМІНЬ І НАВИЧОК ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ	
1.1. Психолого-педагогічна характеристика дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ	7
1.2. Сутність і структура комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ	14
1.3. Особливості формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ	20
Висновки до першого розділу	30
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ТА	
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК ДІТЕЙ	
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ	
2.1. Діагностика рівнів сформованості комунікативних вмінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ	31
2.2. Методи, засоби та прийоми формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ	49
2.3. Результати експериментально-дослідницької роботи з формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.....	59
2.4. Рекомендації щодо формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ	66
Висновки до другого розділу	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. Мовленнєвий розвиток дітей є магістральною лінією у сучасній дошкільній освіті, оскільки оволодіння мовою забезпечує повноцінне міжособистісне спілкування і пізнання дійсності, сприяє залученню до цінностей духовної культури від покоління до покоління, а також є необхідною умовою виховання і навчання. Важливою складовою цього процесу є формування комунікативних умінь і навичок у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ).

На сьогоднішній день питання порушення та корекції мовлення, формування комунікативних умінь та навичок у дітей дошкільного віку є вкрай актуальним, необхідним для всебічного розвитку дитини, подальшого її навчання у школі та адаптації у суспільстві, оскільки з кожним роком збільшується кількість дітей із загальним недорозвитком мовленням.

Закон України «Про дошкільну освіту», «Базовий компонент дошкільної освіти», «Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушенням мовленнєвого розвитку» наголошують на важливості формування та корекції мовлення в умовах закладу дошкільної освіти.

Зокрема, у змісті Базового компоненту дошкільної освіти освітній напрям «Мовлення дитини» займає особливе місце з огляду на роль мови і мовлення в житті людини. Розвиток мовлення дитини в новій редакції Базового компонента дошкільної освіти справедливо подано як один з основних освітніх напрямів. Причому акцент зроблено не на розв'язанні окремих завдань, а на цілісному підході до формування мовленнєвої компетентності (в єдності всіх її складових – фонетичної, лексичної, граматичної, діалогічної, монологічної) як одного з ключових критеріїв і, водночас, вагомої умови становлення мовленнєвої особистості дитини дошкільного віку.

Саме ці складові мовлення (фонетичний, лексичний, граматичний, діалогічний, монологічний компоненти) порушені у дітей із ЗНМ. Загальний

недорозвиток мовлення характеризується порушенням усіх компонентів мовленнєвої системи, що негативно впливає на комунікативну діяльність дитини, її соціальну взаємодію та емоційний розвиток.

Формування комунікативних умінь і навичок у дітей із ЗНМ є важливою умовою їхньої успішної соціалізації та підготовки до подальшого шкільного навчання. Комунікативна компетентність дозволяє дитині не лише висловлювати свої думки й потреби, але й розуміти інших, що сприяє побудові ефективних взаємовідносин у суспільстві. Саме тому питання розвитку комунікативних здібностей у дітей із ЗНМ є актуальним і вимагає системного підходу в сучасних закладах дошкільної освіти.

Питання розвитку мовлення дітей дошкільного віку, мовленнєвих порушень та особливостей методик корекції розглядається в працях цілої низки науковців. К. Беккер, Т. Візель, Т. Калашникова у своїх наукових дослідженнях розглядали особливості логопедичного супроводу дітей з порушеннями мовлення в умовах закладу дошкільної освіти. І. Брушневська, О. Корнєв, Ю. Рібцун, Є. Соботович виокремили та обґрунтували різні методи, засоби та прийоми, які є ефективними у процесі формування комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Разом з тим, проведений аналіз наукових джерел дозволив констатувати відсутність проведених досліджень щодо ефективності процесу формування комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ в умовах сучасного закладу дошкільної освіти.

Актуальність та недостатня розробленість обраної проблеми, її теоретична і практична значущість зумовили вибір теми дослідження: **«Формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення».**

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити ефективність запропонованих методів, засобів та прийомів формування комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Відповідно до мети дослідження, було визначено основні завдання:

1. Охарактеризувати категорію дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.
2. Визначити особливості формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.
3. Визначити рівень сформованості комунікативних вмінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.
4. Описати методи, засоби та прийоми формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.
5. Проаналізувати результати експериментально-дослідницької роботи з формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.
6. Сформувати рекомендації педагогам та вчителям-логопедам щодо формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Об'єкт дослідження – комунікативні вміння та навички дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Предмет дослідження – особливості формування комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Для реалізації мети й розв'язання поставлених завдань дослідження використано комплекс дослідницьких **методів**:

теоретичні – аналіз наукової літератури; систематизація матеріалу для визначення особливостей формування комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення;

емпіричні – бесіда, проєктивні методики, ігрові методики, спостереження;

статистичні: методи математичної статистики для опрацювання отриманих даних.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці та конкретизації методів діагностики стану сформованості комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, уточненні ефективних методів та прийомів формування комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, обґрунтуванні рекомендацій педагогам та вчителям-логопедам щодо корекції мовлення в умовах ЗДО.

Практичне значення дослідження одержаних результатів визначається тим, що розроблено й апробовано педагогічні прийоми методики формування комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Апробація матеріалів кваліфікаційної роботи здійснювалась шляхом їх оприлюднення на засіданнях кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, а також під час роботи IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні теоретичні й прикладні контексти спеціальної та інклюзивної освіти» (16-19 травня 2024 року).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів і висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (62 найменування) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 88 сторінок, зокрема 74 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ВМІНЬ І НАВИЧОК ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ

1.1. Психолого-педагогічна характеристика дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Розвиток мовленнєвої діяльності має важливе значення для формування інтелекту та самосвідомості дитини дошкільного віку. Завдяки добре розвинутим мовленнєвим навичкам дитина вчиться ясно мислити, налагоджувати взаємодію з оточуючими, висловлювати власні думки та активно залучатися до різних видів діяльності. Опанування мовленням як інструментом комунікації є ключовим аспектом особистісного розвитку дитини дошкільного віку.

Порушення мовленнєвого розвитку створює значні труднощі у вирішенні освітніх завдань і становленні особистості дитини на цьому етапі життя. Адже недосконалість мовленнєвого розвитку може стати причиною обмежень у спілкуванні дітей, недостатньому рівні сформованості пізнавальних процесів, виникненні загальної затримки психічного розвитку, стійкої неуспішності в освітній діяльності та порушень поведінки. Тобто, розвинене мовлення сприяє здобуттю міцних і ґрунтовних знань, а також цілісному та всебічному зростанню особистості дитини дошкільного віку.

Якщо говорити про мовлення, то науковці, зокрема Л. Калмикова, зазначає, що мовлення – це функціонування мови, продукт мовленнєвої діяльності, у процесі якої використовуються одиниці, категорії, форми та норми мови; послідовність мовних знаків, що організовуються відповідно до потреб інформації, яка висловлюється [21, с. 63].

Якщо говорити про мовлення дитини дошкільного віку, то цілком погоджуємося із дослідницею Л. Стаховою, яка зазначає, що мовлення — це процес використання конкретної мови конкретною дитиною за характерними для мови законами, правилами [49, с. 69]. Тобто, мовлення – процес індивідуальний, оскільки дитина самостійно будує різні типи синтаксичних

конструкцій, добирає та варіює мовні знаки, комбінує їх по-різному в рамках одного речення.

Якщо говорити про норми мовлення, то науковці під ними розуміють загальноприйняті варіанти використання мови в процесі мовленнєвої діяльності, що забезпечується збереженими психофізіологічними механізмами мовленнєвої діяльності. У свою чергу, порушення мовлення – відхилення у мовленні дитини від мовної норми, прийнятої в певному мовленнєвому оточенні, зумовлене розладом нормального функціонування психофізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності, які не відповідають віку дитини [15, с. 89]. Порушення мовлення різні та можуть проявлятися в порушенні вимови, граматичному ладу мовлення, бідності словникового запасу, а також у порушенні темпу і плавності мовлення.

Одним із найбільш поширених мовленнєвих порушень у дітей старшого дошкільного віку є загальний недорозвиток мовлення. Його особливість полягає в системних порушеннях усіх елементів і форм мовленнєвої діяльності.

Загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ) у дітей із нормальним слухом та збереженим інтелектом визначається як особлива форма мовленнєвої аномалії, при якій відбувається порушення формування всіх компонентів мовленнєвої системи, що стосуються як звукової, так і змістовної сторони мовлення [39, с. 23]. У цьому контексті найбільш істотні недоліки виявляються в процесі засвоєння та використання лексики і граматичних структур рідної мови даними дітьми.

І. Самойлова визначає ЗНМ як особливу форму мовленнєвої аномалії, при якій відбувається значне ускладнення формування мовленнєвих навичок. Вона наголошує, що діти із ЗНМ часто мають труднощі у вираженні своїх думок, недостатньо розвинений словниковий запас та складності в граматичному структурованні висловлювань [46, с. 35].

Дослідниця Л. Андрусишина вказує на те, що загальне недорозвинення мовлення є наслідком порушень у розвитку мовленнєвої системи дитини, що

призводить до недостатньої сформованості як звукової, так і смислової сторони мовлення. Такі діти часто не здатні адекватно сприймати та відтворювати мовлення, що заважає їм повноцінно комунікувати [1, с. 18].

Т. Ковальова під загальним недорозвиненням мови у дітей з нормальним слухом і збереженим інтелектом розуміє таку форму мовленнєвої аномалії, при якій порушено формування всіх компонентів мовленнєвої системи, які відносяться як до звукової, так і до смислової сторони мовлення. При цьому найсуттєвіші недоліки виявляються під час засвоєння і використання дітьми цієї категорії лексики та граматики рідної мови [22, с. 23].

Аналіз зазначеного дозволяє зробити висновок, що загальний недорозвиток мовлення – це складне мовленнєве порушення, яке проявляється у дітей з нормальним слухом та інтелектом. При ЗНМ порушуються всі компоненти мови: звуковимова, словниковий запас, грамика, синтаксис. Це означає, що дитина може мати труднощі з вимовою звуків, розумінням слів і побудовою речень.

Недорозвиток мовлення обумовлений різноманітними чинниками та може проявлятися в різних структурах мовленнєвих порушень. Проте всі діти, які мають загальний недорозвиток мовлення, демонструють характерні ознаки, що свідчать про системні порушення у їхній мовленнєвій діяльності. Однією з ключових рис цього явища є затримка в мовленні, що проявляється у вигляді появи перших слів у віці 3-4 років або навіть пізніше, до 5 років і старше. Без належного спеціального навчання мовна активність таких дітей має тенденцію до поступового зниження.

Загальний недорозвиток мовлення може виникнути внаслідок різноманітних негативних чинників, які можуть впливати на розвиток дитини в період внутрішньоутробного розвитку. До таких чинників належать інфекційні захворювання матері під час вагітності, токсикози, несумісність крові за резус-фактором або групою, а також захворювання центральної нервової системи. Інші причини можуть включати вживання алкоголю,

нікотину чи наркотичних речовин матір'ю. Крім того, під час пологів можуть траплятися ускладнення, такі як родова травма або асфіксія. У дітей із ЗНМ часто спостерігаються супутні синдроми, зокрема рухова загальмованість, афективна збудливість і значна знижена розумова працездатність [19, с. 101].

Прояви загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку можуть бути різноманітними і включати як мовленнєві, так і комунікативні труднощі. Основними проявами є:

- пізній початок мовлення – відсутність або запізніле формування перших слів (3-4 роки або пізніше); невміння скласти прості речення навіть у дошкільному віці;

- обмежений словниковий запас – використання обмеженої кількості слів для вираження своїх думок; важкість у засвоєнні нових слів, нерегулярне використання лексики;

- неправильна вимова – заміна або пропуск звуків у словах (наприклад, «кішка» може вимовлятися як «кіка»); невміння чітко та зрозуміло висловлюватися;

- порушення граматичної структури – невміння формувати речення правильно з точки зору граматики (наприклад, пропуск відмінків, неправильне використання часових форм); відсутність або неправильне вживання форм дієслів та інших частин мови;

- труднощі в сприйманні та розумінні мовлення – ускладнене розуміння простих інструкцій або запитань; неправильна інтерпретація сенсу сказаного, що призводить до труднощів у спілкуванні;

- проблеми з комунікацією – складнощі у взаємодії з однолітками і дорослими (наприклад, у складанні діалогів, веденні розмови); відсутність або зниження ініціативи у спілкуванні, замкненість; відчуття невпевненості в собі, страх перед спілкуванням; можливі прояви агресії або фрустрації під час спроби висловити свої думки [16, с. 300].

Відповідно до ступеня прояву та тяжкості мовленнєвого дефекту, а також рівномірності чи нерівномірності характеру недорозвитку різних сторін мовлення, науковці виділяють чотири рівні ЗНМ.

При *першому рівні* загального недорозвитку мовлення спостерігається практично повна відсутність вербальних засобів комунікації у дітей, коли в нормі мовлення вже має бути сформованим. Їхня комунікація базується переважно на жестах, а використання окремих звукосполучень і наслідувальних звуків зазвичай малозрозуміле для оточуючих. Хоча діти іноді вживають загальновідомі слова, їхня звукова структура часто спотворена, що ускладнює сприйняття. Граматичні елементи у мовленні відсутні, а здатність розуміти граматично змінені слова практично не розвинута. Пасивний словниковий запас значно перевищує активний, а розуміння зверненої мови відбувається переважно у контексті конкретних ситуацій [48, с. 89].

Другий рівень загального недорозвитку мовлення відзначається підвищеною мовленнєвою активністю у дітей, однак їхнє фразове мовлення має значні порушення у фонетичному та граматичному оформленні. Словниковий запас дітей бідний та обмежений, суттєво відстає від вікової норми. У їхньому лексиконі домінують іменники, окремі дієслова та дуже мала кількість прикметників. Діти часто мають труднощі зі словотворенням, підміняючи слова на близькі за змістом. Граматична система їхньої мови супроводжується серйозними помилками у використанні граматичних форм, узгодженні слів та вживанні прийменників, що проявляється у пропусках і замінах. Фонетична сторона мовлення також суттєво порушена: спостерігаються труднощі з вимовою багатьох звукових груп, нестабільна та нечітка артикуляція звуків, недостатньо розвинене фонематичне сприйняття та не сформовані фонематичні уявлення.

Діти дошкільного віку з *третьим рівнем* загального недорозвитку мовлення володіють розгорнутим фразовим мовленням, однак мають певні труднощі у засвоєнні лексико-граматичної та фонетико-фонематичної

систем. Порівняно з другим рівнем, звукова і складова структура мовлення є краще розвинутою, хоча помилки все ще трапляються. Словниковий запас поступово розширюється, охоплюючи більшу кількість слів, що позначають предмети, явища, властивості, якості, дії та стосунки. Водночас у дітей зберігаються типові помилки у словотворенні та зміні слів. Вони також демонструють стійкі труднощі у засвоєнні й використанні граматичних засобів мови. У експресивному мовленні часто допускаються помилки у граматичних змінах слів та їх узгодженні в реченнях [48, с. 90].

Прояви загального недорозвитку мовлення на *четвертому рівні* мінімальні. Дитина ще плутає близькі за значенням слова, переставляє в них звуки і робить пропуски, скорочує і неправильно вживає відмінкові закінчення. Однак мовлення малюка цілком розбірливе, а словникового запасу вистачає, щоб спілкуватися з оточуючими.

В. Тищенко, підсумовуючи погляди різних науковців та дослідників, зазначає, що існує три рівні тяжкості ЗНМ:

I рівень – найлегший: діти з таким рівнем ЗНМ мають обмежений словниковий запас, порушення звуковимови, але в цілому можуть спілкуватися:

II рівень – середній: діти з таким рівнем мають більш значні порушення мовлення, їм важко будувати складні речення, їхнє мовлення часто незрозуміле для оточуючих;

III – найважчий: діти з таким рівнем ЗНМ практично не говорять, їхня мова складається з окремих слів або звукосполучень [53, с. 260].

Якщо характеризувати дітей дошкільного віку із ЗНМ, то здебільшого такі розлади впливають на процеси пам'яті дітей, зокрема на зниження вербальної пам'яті, низьку продуктивність запам'ятовування. У дітей із загальним недорозвиненням мовлення обсяг усіх видів пам'яті (особливо слухо-мовленнєвої) менший, ніж у нормотипових дітей.

У дітей із загальним недорозвитком мовлення окрім нестабільної уваги, труднощів у запам'ятовуванні та недостатньої сформованості розумових

операцій, спостерігаються також порушення в емоційно-вольовій сфері. Це проявляється у підвищеній емоційній збудливості або, навпаки, в апатії та млявості. Для дітей дошкільного віку із ЗНМ характерні неврівноважені нервові процеси, через що вони часто більше занурені в себе, менш орієнтуються в колективі, демонструють замкнутість. У багатьох дітей переважають негативні емоції, що супроводжуються підвищеною схильністю до стресових станів [55, с. 15].

Бідний словниковий запас і інші мовленнєві порушення у дітей дошкільного віку негативно впливають на формування їхньої самосвідомості та самооцінки, що спричиняє розвиток невпевненості в собі та схильність до негативізму. Відхилення у розвитку особистості дітей із загальним недорозвитком мовлення ще більше поглиблюють мовленнєві труднощі. Як наслідок, порушується одна з ключових функцій мовлення – комунікативна, що ще більше затримує мовленнєвий розвиток.

Діти дошкільного віку із ЗНМ швидко втомлюються і їм швидко набридає будь-яка активність. Втома відображається на загальному поведженні дитини і на її самопочутті. Вони характеризуються дратівливістю, збудливістю, не можуть сидіти спокійно, часто мають рухову непостійність. У них швидко змінюється настрій, проявляється агресія, тривога. Значно рідше у них спостерігаються загальмованість і млявість.

У дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення спостерігається відсутність мотивації до спілкування, а також недостатня здатність самостійно орієнтуватися у ситуаціях або діяти лише під керівництвом дорослого в обмежених умовах. Також проявляються поведінкові розлади, складнощі в налагодженні контактів, підвищена емоційна втомлюваність та відсутність розвинених комунікативних навичок [61, с. 160].

Діти із загальним недорозвитком мовлення часто демонструють нестабільність інтересів, низьку мотивацію, схильність до негативізму та невпевненість у собі. Вони схильні до підвищеної дратівливості, агресії,

образливості, а також мають труднощі у спілкуванні з оточуючими й встановленні контактів з однолітками.

Таким чином, аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що загальний недорозвиток мовлення є відхиленням у мовленні дитини, яка говорить, від мовної норми, прийнятої в певному мовленнєвому оточенні, зумовлене відхиленням у мовленні дитини, яке проявляється порушеннями звуковимови, голосу, темпу, ритму, лексичної та граматичної сторони, що зумовлені розладами нормального функціонування психофізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності. Діти дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями мають характерні психологічні особливості. У них відзначається нестабільна увага, недостатня пильність і спостережливість щодо власного мовлення, слабо розвинуте словесно-логічне мислення та вербальна пам'ять. Крім того, у них спостерігаються труднощі з самоконтролем власного мовлення і порушення в емоційно-вольовій сфері.

1.2 Комунікативні вміння і навички дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Самореалізація особистості в суспільстві безпосередньо залежить від рівня розвитку її комунікативних навичок і вмінь, формування яких має починатися в дошкільному віці. Недостатня цілеспрямованість у розвитку комунікативної компетентності у дітей цього віку гальмує їхній загальний розвиток і перешкоджає повноцінній реалізації в навчанні, серед однолітків і в соціумі в цілому.

Беззаперечно, формування комунікативних умінь і навичок у дітей дошкільного віку є важливим аспектом їхнього загального розвитку та соціалізації. На цьому етапі діти не лише набувають мовленнєвих компетенцій, але й вчаться взаємодіяти з оточенням, висловлювати свої думки, бажання, емоції та будувати перші соціальні контакти. Ефективне оволодіння комунікативними навичками в ранньому віці закладає фундамент для подальшого успішного навчання та інтеграції у суспільство. Дослідження

процесу формування комунікативних вмінь та навичок у дітей дошкільного віку вивчається на перетині кількох наукових напрямків: психології, педагогіки, лінгвістики та психолінгвістики.

Науковці (Х. Сайко, Ю. Шаблінська) зазначають, що комунікативні вміння та навички – це сукупність психологічних механізмів, що забезпечують ефективну міжособистісну взаємодію та обмін інформацією між людьми. Вони включають як мовленнєві, так і немовленнєві компоненти (міміка, жести, інтонація), які дозволяють людині (дитині) адекватно виражати свої думки, емоції та наміри, а також розуміти та інтерпретувати повідомлення інших [45, с. 466].

В. Сухар визначає комунікативні навички як сукупність умінь, які дозволяють дитині ефективно спілкуватися, впливати на інших та підтримувати соціальні контакти. Вона наголошує на важливості невербальних аспектів комунікації, таких як міміка, жести та інтонація [51, с. 73].

В. Федієнко підкреслює, що комунікативні навички дітей дошкільного віку включають не лише мовленнєві здібності, але й уміння встановлювати та підтримувати контакти з дорослими та однолітками. На її думку, ці навички розвиваються у грі та спільній діяльності, що сприяє соціалізації дитини [58, с. 22].

Психологічні дослідження комунікативних навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ зосереджені на тому, як дитина сприймає, обробляє та передає інформацію під час спілкування і включають такі аспекти:

- емоційний інтелект – уміння дитини розпізнавати й контролювати власні емоції та розуміти емоції інших;
- соціальні навички – здатність до активного слухання, емпатії, а також адекватної реакції на невербальні сигнали (міміка, жести);
- бар'єри комунікації – досліджуються різні психологічні перешкоди, такі як страх, невпевненість або стрес, які можуть впливати на ефективність спілкування дітей дошкільного віку із ЗНМ [7, с. 33].

І. Брушневська визначає комунікативні вміння як сукупність мовленнєвих і когнітивних операцій, що забезпечують адекватне сприйняття, осмислення та продукування мовлення дітьми у різних умовах комунікації [6, с. 68].

У працях Т. Гайван комунікативні вміння і навички визначено як сукупність знань, умінь та поведінкових стратегій, що забезпечують ефективне спілкування та взаємодію між людьми; вони охоплюють здатність чітко та зрозуміло висловлювати свої думки, емоції, а також сприймати, аналізувати та адекватно реагувати на повідомлення інших. Комунікативні вміння включають як вербальні (мовленнєві) компоненти, так і невербальні (міміка, жести, інтонація), і забезпечують успішну міжособистісну взаємодію [9, с. 40].

А. Богуш та Н. Гавриш, науковці у галузі дошкільної освіти, підкреслюють, що комунікативна діяльність є найважливішою серед усіх видів діяльності, оскільки з неї починають формуватися інші. Автори визначають цю діяльність як специфічну форму спілкування, що ґрунтується на абстрактному мисленні та мовленні. Це поєднання забезпечує структуру елементами, які включають різноманітні дії та операції [5, с. 4].

На нашу думку, комунікативні вміння і навички дітей дошкільного віку – це їх здатність вступати в комунікацію, бути зрозумілим, невимушено спілкуватися, застосовувати мовні і немовні засоби, вміння змінювати глибину і коло спілкування, а також вміння інтерпретувати невербальні прояви інших людей, правильне й доречне використання мови в конкретному контексті й ситуації спілкування, знаходження адекватного стилю і тону спілкування, враховуючи особистість співрозмовника, обставини спілкування і стратегії мовленнєвої взаємодії.

Володіння комунікативними навичками дозволяє дитині вільно вступати у спілкування з однолітками та дорослими, отримувати необхідну їй інформацію, а також передавати накопичені знання та враження про навколишній світ. Коли дитина вміє чітко висловлювати свої думки та

почуття, вона має можливість активно брати участь у групових іграх, обговореннях та інших соціальних ситуаціях, що підвищує її самооцінку і впевненість у собі. У спілкуванні з дорослими дитина здатна отримувати важливу інформацію, необхідну для навчання і розвитку, що допомагає їй краще орієнтуватися в навколишньому світі. Тобто, володіння комунікативними навичками є не лише засобом обміну інформацією, а й важливим чинником у соціалізації дитини, що впливає на її розвиток як особистості, здатної до конструктивної взаємодії в різних соціальних контекстах.

Проте, діти старшого дошкільного віку із ЗНМ мають порушення у сформованості комунікативних умінь і навичок. Ці порушення проявляються в обмеженому словниковому запасі, недостатньому володінні граматичними правилами, а також у невмінні чітко висловлювати свої думки, емоції та потреби. Внаслідок цього комунікативні спроби таких дітей часто є неадекватними, що призводить до нерозуміння з боку оточуючих. Це, в свою чергу, створює ситуації невдачі в соціальних взаємодіях, викликає у дітей відчуття ізоляції та непевності, а також негативно впливає на їхню самооцінку.

Діти із загальним недорозвитком мовлення мають бідний словниковий запас, що заважає їм точно висловлювати свої думки і почуття. Вони мають труднощі у використанні слів, які описують емоції, абстрактні поняття або складні дії. Вони можуть знати лише основні слова, необхідні для щоденного спілкування, але не можуть використовувати складні терміни або спеціалізовані слова, що обмежує їхні можливості у спілкуванні. У таких дітей часто проявляється неправильне вживання слів. Вони замінюють відомі їм слова на інші, які не зовсім відповідають значенню, через що їхнє мовлення стає неадекватним. Це призводить до нерозуміння з боку оточуючих. Діти із загальним недорозвитком мовлення використовують прості дієслова і не вміють передати нюанси дій, наприклад, замість того щоб

сказати «приготувати вечерю», вони можуть лише сказати «їсти» або «готувати» [8, с. 37].

Вони роблять помилки в побудові речень, вживаючи неправильні форми дієслів, роду і числа. Наприклад, може спостерігатися плутанина в закінченнях або неправильне вживання прийменників. Вони часто плутають або неправильно вживають сполучники, що призводить до розриву в структурі речень. Це ускладнює формулювання складних думок та викривлює сенс висловлювань. Діти із загальним недорозвитком мовлення часто не вживають правильні часові форми дієслів, що призводить до невідповідності між дією і її часовою ознакою. Наприклад, вони можуть використати форму теперішнього часу замість минулого: «Я їжу до бабусі» замість «Я їздив до бабусі».

У мовленні таких дітей спостерігається недостатнє використання дієслів у різних формах (інфінітив, минулий та майбутній час), а також відсутність допоміжних дієслів. Це заважає їм точно висловлювати ідеї та ускладнює сприйняття їхніх висловлювань іншими. Вони мають труднощі у формуванні складних речень, часто використовують лише прості речення, не здатні поєднувати їх, що обмежує їхнє мовлення і робить його менш виразним. Наприклад, замість «Я грав у м'яч, а потім пішов додому» дитина може сказати «Я грав у м'яч. Я пішов додому». Діти із недорозвитком мовлення часто плутають займенники, неправильно вживаючи їх у контексті, що призводить до незрозумілого висловлювання. Наприклад, вони можуть сказати «Це моя мама», але потім використовувати займенник «він» для опису мами, що вводить в оману слухачів. Діти із загальним недорозвитком мовлення часто не дотримуються правил узгодження між підметом і присудком, що також заважає зрозумілості їхнього мовлення. Наприклад, вони можуть сказати «Діти грає» замість «Діти грають» [4, с. 16].

В деяких випадках діти старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення проявляють недостатньо чітку вимову, що ускладнює розуміння їхнього мовлення оточуючими. Це може проявлятися в

недосконалій артикуляції звуків або в заміні деяких звуків іншими. Діти не здатні точно і чітко відтворювати окремі звуки, що призводить до їх спотворення або навіть до повного їхнього пропуску. Наприклад, вони можуть замість звуку «с» вимовляти звук «ш», що ускладнює розуміння слів. Вимова звуків часто є нечіткою, що створює труднощі у сприйнятті мовлення слухачами.

Діти із загальним недорозвитком мовлення не зовсім вправно контролюють артикуляційний апарат. Вони не можуть точно координувати рухи губ, язика та інших частин ротової порожнини, що призводить до недостатньої чіткості вимови. Це проявляється в м'якому або розмитому звучанні звуків, що робить їх мовлення менш зрозумілим.

Крім того, вони замінюють одні звуки на інші, які звучать схоже, але мають різне значення. Наприклад, слово «мама» може звучати як «баба», що може призвести до плутанини в розумінні. Такі заміни можуть ускладнювати процес спілкування і викликати нерозуміння з боку оточуючих. Також вони часто пропускають звуки або складові частини слів, що ускладнює їх сприйняття. Наприклад, слово «карамель» може бути вимовлено як «кремель», що призводить до втрати сенсу та змісту висловлювання [5, с. 8].

Нечітка вимова дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення частр супроводжується відсутністю правильного використання інтонації та ритму мовлення. Це призводить до того, що діти не можуть передати емоції, що стоять за їхніми словами, і їхнє мовлення стає монотонним і неживим. Наприклад, вони можуть неправильно акцентувати слова, що призводить до недорозуміння. Вони не завжди вміють правильно розставити паузи в реченнях, що ускладнює структуру їхніх висловлювань і робить їх важкими для сприйняття.

Діти старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення мають труднощі з формуванням логічно побудованих і зв'язних висловлювань. Вони частіше використовують короткі фрази або навіть окремі слова, ніж складні речення.

Діти із загальним недорзвитком мовлення відчують труднощі у сприйнятті і розумінні мовлення інших, що додатково ускладнює їхню інтеракцію в колективі. Наприклад, у групових іграх та заняттях вони не завжди розуміють правила або вказівки, що призводить до труднощів у співпраці з однолітками. Ці ситуації можуть викликати у них стрес і негативні емоції, що заважає розвитку дружніх зв'язків та соціальних навичок [14, с. 55].

Часто такі діти уникають спілкування через страх перед нерозумінням або насмішками, що знижує їхню комунікативну активність. Вони можуть не знати, як ініціювати розмову або підтримувати її, що обмежує їх соціальні взаємодії. Діти із ЗНМ більше покладаються на невербальні засоби спілкування, такі як жести, міміка або малювання, щоб висловити свої думки та почуття.

У підсумку, діти старшого дошкільного віку із загальним недорзвитком мовлення стикаються з низкою труднощів у формуванні комунікативних вмінь та навичок, які негативно впливають на їхню соціалізацію та адаптацію в суспільстві. Обмежений словниковий запас, порушення граматичних правил та недостатня чіткість вимови заважають їм виражати свої думки, емоції та потреби, що створює ситуації нерозуміння та відчуття ізоляції. Ці труднощі можуть призвести до зниження самооцінки, страху перед спілкуванням та уникнення соціальних контактів, що, у свою чергу, ускладнює їхнє становлення як особистостей. Для покращення комунікативних навичок дітей із ЗНМ необхідно впроваджувати різноманітні методи і прийоми, що активізують мовленнєву діяльність і сприяють розвитку зв'язного мовлення.

1.3 Особливості формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку є однією з ключових складових їхнього соціального і

емоційного розвитку. У цьому контексті особливу увагу варто приділити дітям із загальним недорозвитком мовлення, які стикаються з численними труднощами в процесі спілкування. ЗНМ впливає не лише на мовленнєву активність, а й на загальну комунікативну компетентність дитини, що може призводити до соціальної ізоляції, проблем у взаємодії з однолітками та обмеження у вираженні власних думок і почуттів.

Вивчення особливостей формування комунікативних умінь і навичок у дітей із ЗНМ є надзвичайно важливим, оскільки розуміння специфіки їхнього розвитку дозволяє розробити ефективні методики навчання та корекції, які враховують індивідуальні потреби та можливості цих дітей. Дослідження в цій сфері допомагає педагогам, психологам, вчителям-логопедам зрозуміти, як найкраще підтримувати дітей у їхньому розвитку, надаючи їм можливість відчувати успіх у спілкуванні та соціальних взаємодіях.

Основною метою та завданням процесу формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ є:

1. Розширення словникового запасу – збагачення активного і пасивного словника дитини, введення нових слів і словосполучень, формування вміння правильно використовувати їх у мові;

2. Удосконалення граматичної будови мови – навчання правильній побудові речень, узгодженню слів за родами, числами і відмінками.

3. Розвиток фонематичного слуху – формування вміння чути і розрізняти звуки мови, що є основою для правильної вимови; закріплення правильної вимови звуків у мові.

4. Формування навичок мовленнєвого спілкування – навчання діалогічного і монологічного мовлення, вміння висловлювати свої думки, задавати питання, слухати інших [23, с. 47].

Аналогічні завдання з формування комунікативних умінь і навичок у дітей дошкільного віку із ЗНМ зазначено і у Програмі розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля», де представлено основні показники якими має оволодіти дитина старшого дошкільного віку, а саме:

1. Звукова культура мовлення дитини:

- чітко і правильно вимовляє всі звуки та звукосполучення у словах рідної мови і фразах, згідно з нормами фонетики й орфоепії;
- добирає слова, близькі за звучанням, слова на відповідні звуки;
- розрізняє і виділяє на слух голосні та приголосні звуки;
- диференціює схожі звуки;
- регулює силу голосу, користується розповідною, питальною та окличною інтонацією;
- правильно ставить наголос як у словах, так і у фразах та реченнях;
- ділить слова на склади та визначає їх кількість і порядок у слові;
- графічно зображує поділ слів на склади;
- правильно ставить наголос у слові та графічно зображує наголошений склад;
- вільно орієнтується у звуковій структурі слова, робить звуковий аналіз слів [3, с. 89];

2. Лексична сторона мовлення:

- вживає слова всіх частин мови; багатозначні, складні, узагальнювальні слова; слова, які означають абстрактні поняття, що характеризують взаємини між людьми;
- користуються в мовленні образними виразами, порівняннями;
- добирає синоніми, антоніми, фразеологічні звороти;
- розуміє і правильно пояснює слова-омоніми, переносне значення слів;
- послуговується дієсловами недоконаного виду, порівняльними прикметниками;
- володіє словотворенням і словозміною;
- використовує у мовленні багато ввічливих слів і звертань [3, с. 219].

3. Граматична сторона мовлення:

- володіє граматичними категоріями рідної мови (рід, число, відмінок);
- переважно правильно вживає відмінкові закінчення;

- правильно утворює кличний відмінок іменників;
- легко утворює за вказівкою дорослого нові слова (іменники, прикметники, дієслова) за допомогою суфіксів, префіксів, а також складні слова;

- у мовленні користується різними типами речень: як простими, так і складними, зі сполучниками та сполучними словами, з однорідними членами, прямою мовою;

- складає окличні, питальні, розповідні, безособові речення зі вставними словами;

4. Зв'язне мовлення:

- дитина складає описові розповіді різного типу: сюжетно-описові, сюжетні за картинками, з власного досвіду, за зразком та планом вихователя;

- передає зміст знайомої казки, вистави, мультфільму;

- дитина розповідає про події, свідком яких вона була, складає казки, загадки, розповіді про смішні випадки;

- дитина складає творчі розповіді: продовжує розповідь, яку розпочав педагог, за опорними словами, за сюжетно-ігровою ситуацією, розповідь-міркування, розповідь-пояснення;

- складає розповіді-етюди, розповіді-мініатюри;

- переказує знайомі художні тексти різної складності й композиції за планом педагога та за частинами;

- поділяє сюжетну картину на логічно завершені частини, придумує назву до частин; об'єднує кілька сюжетів в єдину розповідь (розповіді за серією картин, ілюстрацій, порівняльні розповіді);

- складає казки, загадки, розповіді про смішні випадки;

- дає розгорнуті відповіді на запитання з монологічними вставками;

- підтримує запропонований діалог відповідно до теми;

- будує стимульований діалог відповідно до ситуації; володіє різними формами мовленнєвого етикету та культурою спілкування

5. Мовленнєвий етикет: володіє різними формами мовленнєвого етикету (вітання, прощання, прохання, вибачення, знайомства, компліменту); вміє ввічливо звертатися до незнайомих і малознайомих людей; дотримується культури мовленнєвого спілкування та взаємин [3, с. 232].

Вбачаємо за необхідне проаналізувати корекційні програми щодо розвитку мовлення дітей із ЗНМ.

Програмно-методичний комплекс Ю. Рібцун «Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» містить спеціальну програму із зазначенням як загальноосвітніх, так і корекційно-розвивальних завдань з розвитку мовленнєвої діяльності дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (ФФНМ) та окремі аспекти її реалізації.

Л. Трофименко розроблено програмно-методичний комплекс «Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ», в якому представлено зміст та методику логопедичних занять з корекції та попередження порушень мовленнєвого розвитку у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III-IV рівнів. Комплекс складається із розділів: пояснювальна записка; нормативні показники мовленнєвого розвитку дітей 6-7 років життя; характеристика мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ; програма корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ; методичні рекомендації до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ; мовленнєвий дидактичний матеріал.

Формування комунікативних умінь та навичок у дітей із ЗНМ – це складний і відповідальний процес, який вимагає систематичної та цілеспрямованої роботи. Мета такого процесу – допомогти дитині подолати мовні бар'єри, розвинути впевненість у собі та забезпечити успішну соціальну адаптацію.

Процес формування комунікативних умінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ повинен базуватися на кількох ключових принципах та підходах, які забезпечать ефективність цього процесу:

– індивідуальний підхід – врахування особливостей кожної дитини, її потреб, інтересів і можливостей є важливим аспектом у роботі з дітьми із ЗНМ. Індивідуалізація цього процесу дозволяє адаптувати методи та техніки до конкретних потреб дитини, що підвищує їхню мотивацію до навчання і спілкування;

– системність та послідовність – формування комунікативних умінь має бути комплексним процесом, що охоплює різні аспекти мовлення: розвиток лексики, граматики, фонетики, а також навичок спілкування. Систематичне підходження до кожного з цих елементів забезпечить цілісний розвиток комунікативних вмінь у дітей із ЗНМ;

– ігровий підхід – гра є природним і ефективним засобом для розвитку комунікативних умінь у дітей дошкільного віку. Використання рольових, словесних, дидактичних ігор, а також інтерактивних занять допомагає дітям старшого дошкільного віку із ЗНМ практикувати нові слова та мовленнєві конструкції в невимушеній обстановці. Це дозволяє зняти напругу та страх перед спілкуванням [11, с. 63];

– розвивальне комунікативне середовище – основою розвивального середовища для розвитку комунікативних вмінь та навичок у дітей дошкільного віку є забезпечення доброзичливої атмосфери, де б дитині надавалося право на мовленнєву активність, на довіру, на помилку та доброзичливе ставлення. Пріоритетами для розвивального середовища мають бути спілкування, обговорення, мовленнєво-творча діяльність, роздуми вголос без остраху помилитися чи мати іншу думку, ніж дорослий [13, с. 91].

Беззаперечно, ефективність процесу формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ залежить від вибору методів, засобів та прийомів. Вбачаємо за необхідне зазначити їх.

Ігри є одним із найбільш ефективних інструментів для стимулювання комунікативної активності дітей старшого дошкільного віку, зокрема тих, які мають загальний недорозвиток мовлення. Їх багатий потенціал для розвитку мовлення полягає у здатності впливати на всі складові мовленнєвого процесу: фонетику, лексику та граматику. У рамках гри діти мають можливість практикувати різні форми усного мовлення, як-от діалог, монолог, пояснення, опис, міркування та розповідь. Найбільш корисними для розвитку комунікативних вмінь та навичок є такі види ігор, як творчі, сюжетно-рольові, дидактичні, мовленнєві (словесні ігри), ігри за мотивами художніх творів (казок, оповідань, легенд), а також рухливі ігри. Ігри сприяють не тільки розвитку зовнішнього мовлення, а й активізують мовленнєву діяльність загалом, адже під час гри збагачується словниковий запас дітей, що робить їхнє мовлення більш гнучким і виразним [18, с. 53].

Важливим інструментом для розвитку комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ є створення мовленнєвих ситуацій, аналіз та обговорення сюжетних картин, перегляд мультфільмів та відеороликів. Такі види діяльності стимулюють розвиток уміння формулювати думки, використовувати мову на практиці, дотримуватися мовленнєвого етикету, висловлювати власну точку зору та аргументувати її.

Застосування ілюстрацій та інших видів наочності, таких як презентації, є ефективним методом мовленнєвої підготовки дітей до школи. Робота з наочними матеріалами може включати такі прийоми, як опис предметів, порівняння, підбір картинок за тематикою, побудова асоціацій між словами і реченнями, а також відповіді на питання. Ці підходи сприяють активізації мовленнєвої діяльності та розвитку комунікативних навичок [28, с. 34].

За допомогою опису наочності діти вчаться описувати предмети, використовуючи прикметники, дієслова та інші частини мови. Це розвиває їхній словниковий запас і сприяє кращому розумінню структури речень. Використання реальних предметів або ілюстрацій допомагає дітям зв'язати

нові слова з конкретними образами. Діти вчать порівнювати предмети за різними ознаками (колір, форма, розмір, функція), що сприяє розвитку логічного мислення та вміння аналізувати інформацію. Діти можуть підбирати картинки відповідно до певної теми (наприклад, «Тварини», «Транспорт», «Природа»), що сприяє формуванню асоціативних зв'язків і розширює їхній словниковий запас. Це також може включати групування предметів за категоріями, що допомагає дітям зрозуміти зв'язки між словами та їх значеннями.

Задаючи питання до наочних матеріалів, педагог стимулює дітей до активного мовлення. Це допомагає дітям вчитися формулювати свої думки та висловлювати їх у відповіді. Діти вчать аналізувати інформацію, формулюючи відповіді на запитання, що розвиває їхні критичні мислення та логічні здібності [12, с. 59].

Активно сприяти розвитку комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ можна не лише через спеціально організовані заняття, але й під час щоденних режимних процесів, таких як одягання, прогулянки, годування, підготовка до сну тощо. Ці повсякденні дії надають педагогам можливість інтегрувати мовленнєву діяльність у природне середовище, що робить розвиток комунікативних вмінь та навичок частиною повсякденного життя дитини.

Особливе значення у процесі розвитку комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ має обговорення художніх творів, яке може включати декламування, переказування, інсценування, бесіди за ілюстраціями, відповіді на запитання, ігри-драматизації тощо. Ці види діяльності сприяють розвитку навичок діалогічного та монологічного мовлення, підтримують комунікативну активність дітей. Вони активізують та розвивають уміння висловлювати свої думки чітко та послідовно, формують граматичний та лексичний рівень мовлення, сприяють розвитку активного, живого та образного висловлення, розвивають якісні сторони діалогічного та монологічного мовлення, а також

виразність та інтонаційну компоненту мовлення та вміння передавати сюжет за допомогою мовлення [17, с. 110].

Один із дієвих способів розвитку комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ – це розмова та бесіда, під час яких діти навчаються правильно поєднувати слова у речення та будувати зв'язні тексти. Особливо в ході бесіди дитина опановує важливі навички ведення дискусії, вчиться захищати свою точку зору та взаємодіяти з іншими співрозмовниками.

Під час бесіди діти мають можливість практикувати побудову речень, що допомагає їм засвоювати граматичні правила. Вони вчаться поєднувати слова в речення, враховуючи порядок слів, часи, відмінки тощо. Обговорення різних тем у процесі бесіди стимулює дітей використовувати нові слова, фрази і вирази, розширюючи їхній лексичний запас. Педагог може надавати підказки, що сприяють правильному вживанню слів [20, с. 415].

В процесі спілкування діти вчаться структурувати свої думки, логічно переходити від однієї ідеї до іншої, що є важливим аспектом формування зв'язних текстів.

Під час бесід діти мають можливість захищати свою точку зору, аргументуючи її. Це допомагає їм навчитися виражати свої думки, шукати докази на підтримку своїх аргументів, що є важливими навичками для ведення дискусій.

Ефективним засобом розвитку комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ є спілкування під час прогулянок, екскурсій, походів, спостережень та різноманітних видів діяльності, які стимулюють потребу в спілкуванні, таких як створення лепбуків, ліплення, конструювання, робота з Lego, малювання тощо.

Лепбуки дозволяють дітям висловлювати свої думки та ідеї через візуальні елементи, що стимулює їхню потребу у спілкуванні про створене. Діти можуть обговорювати свої роботи з педагогами та однолітками, що розвиває їхнє вміння формулювати думки.

Ліплення дозволяє дітям візуалізувати свої думки, що робить їх спілкування більш конкретним і зрозумілим. Вони можуть описувати, що ліплять, ділитися своїми задумами та емоціями.

Конструювання у групах сприяє обміну ідеями, обговоренню планів та стратегій, що допомагає дітям розвивати соціальні навички та вміння комунікувати. Діти вчаться вислуховувати думки однолітків і реагувати на них, що є важливим аспектом комунікативних навичок [26, с. 102].

Отже, у процесі формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення важливо використовувати різноманітні методи, засоби та прийоми, які сприятимуть активізації мовленнєвої діяльності. Ігри, мовленнєві ситуації, обговорення художніх творів, а також активне використання наочних матеріалів є ефективними інструментами для розвитку не тільки усного мовлення, а й загального комунікативного потенціалу дітей. Залучення дітей до творчих, сюжетно-рольових та мовленнєвих ігор, а також до аналізу сюжетних картин і перегляду мультфільмів стимулює їхню здатність формулювати думки, дотримуватися мовленнєвого етикету та аргументувати свою точку зору. Це дозволяє дітям вчитися висловлювати свої думки чітко та послідовно, що є основою для подальшого розвитку їхніх мовленнєвих навичок. Крім того, щоденні режимні процеси та різноманітні види діяльності, такі як прогулянки, екскурсії, створення лепбуків, ліплення і конструювання, сприяють розвитку комунікативних умінь у природному середовищі. У ході таких занять діти мають можливість висловлювати свої ідеї та емоції, обговорювати свої роботи, що активізує їхню потребу у спілкуванні. Педагоги можуть інтегрувати мовленнєву діяльність у повсякденні ситуації, що робить освітній процес більш ефективним і значущим для дітей. Використання різноманітних підходів у роботі з дітьми з ЗНМ створює сприятливі умови для їхнього мовленнєвого розвитку, сприяє формуванню активної мовленнєвої позиції і формує основи для успішної соціалізації в майбутньому.

Висновки до першого розділу

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що загальний недорозвиток мовлення є відхиленням у мовленні дитини, яка говорить, від мовної норми, прийнятої в певному мовленнєвому оточенні, зумовлене відхиленням у мовленні дитини, яке проявляється порушеннями звуковимови, голосу, темпу, ритму, лексичної та граматичної сторони, що зумовлені розладами нормального функціонування психофізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності.

Діти старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення стикаються з низкою труднощів у формуванні комунікативних вмінь та навичок, які негативно впливають на їхню соціалізацію та адаптацію в суспільстві. Обмежений словниковий запас, порушення граматичних правил та недостатня чіткість вимови заважають їм виражати свої думки, емоції та потреби, що створює ситуації нерозуміння та відчуття ізоляції. Ці труднощі призводять до зниження самооцінки, страху перед спілкуванням та уникнення соціальних контактів, що, у свою чергу, ускладнює їхнє становлення як особистостей.

Діти дошкільного віку із порушеннями мовлення мають свої психологічні особливості, у них спостерігається нестійка увага, недостатня пильність, спостережливість за мовленням, недостатній розвиток словесно-логічного мислення, недостатня вербальна пам'ять, недостатній розвиток самоконтролю за власним мовленням та порушення емоційно-вольової сфери.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ

2.1. Діагностика рівнів сформованості комунікативних вмінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Теоретичний огляд проблеми формування комунікативних вмінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, зокрема психолого-педагогічна характеристика категорії дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, визначення сутності та структури комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, обґрунтування особливостей формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ зумовили необхідність проведення експериментального дослідження щодо визначення їх ефективності.

Метою експериментально-дослідної роботи було визначення ефективності формування комунікативних вмінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Експериментально-дослідна робота щодо дослідження ефективності формування комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ проводилась на базі Жовківського ЗДО №2 Жовківської міської ради Львівського району Львівської області.

Загалом експериментальним дослідженням було охоплено 14 дітей старшої дошкільної групи із загальним недорозвитком мовлення третього рівня (*експериментальна група*) та 14 дітей із нормотиповим розвитком мовлення (*контрольна група*). Вибір дітей із третім рівнем загального недорозвитку мовлення зумовлений специфічними особливостями та потребами цієї категорії. Третій рівень ЗНМ характеризується відносно більшими можливостями для корекційно-розвивальної роботи, оскільки діти вже мають певний мовленнєвий запас і можуть будувати прості речення, хоча їх граматична структура та лексичний запас ще залишаються значно обмеженими та недосконалими.

Відповідно до мети визначено завдання експериментально-дослідної роботи:

- розробити критерії та відповідні їм показники рівнів сформованості комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ;
- дібрати методи діагностування дітей старшого дошкільного віку;
- визначити методи, засоби та прийоми формування комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ;
- перевірити ефективність визначених методів, засобів та прийомів формування комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Експериментально-дослідна робота проходила у три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

На першому етапі (констатувальний) встановлено початковий рівень сформованості комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та із нормотиповим розвитком мовлення.

На цьому етапі:

- здійснено формування комплексу діагностичних методів дослідження рівня сформованості комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку;
- організація дослідницько-експериментальної роботи;
- збирання та аналіз результатів дослідження;
- опрацювання та інтерпретація отриманих результатів.

На другому етапі дослідження (формувальний) визначено та обґрунтовано алгоритм щодо формування комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. На цьому етапі дослідження із дітьми проводилась цілеспрямована робота із впровадженням різних методів, засобів та прийомів в освітній процес з метою формування у дітей із ЗНМ комунікативних вмінь і навичок.

На третьому етапі дослідження (контрольний) було визначено ефективність визначених методів, засобів і прийомів формування комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

На цьому етапі здійснено таку роботу:

- організовано повторне діагностування рівнів сформованості комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та нормотипових дітей;

- проведено аналіз ефективності експериментального дослідження, інтерпретацію отриманих результатів.

Виходячи з аналізу наукової літератури, нами було визначено критерії, показники та рівні сформованості комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ (високий, середній, низький).

Основними критеріями були:

1. Словниковий запас дітей – різноманітність та обсяг активного словникового запасу:

- кількість вживаних слів у спілкуванні (число різних слів за певний проміжок часу);

- використання термінів, які стосуються різних тем (наприклад, іграшки, їжа, тварини);

- здатність використовувати синоніми та антоніми в розмові;

- розуміння значення нових слів, вжитих у контексті [29, с. 254].

2. Граматична сторона мовлення – використання граматичних правил та структур у мовленні:

- вміння будувати прості та складні речення (наприклад, прості речення, що складаються з підмета та присудка, та складносурядні речення);

- використання відмінків, часів та форм дієслів (правильне вживання дієслів у минулому, теперішньому та майбутньому часі);

- дотримання порядку слів у реченні;

- вміння вживати займенники в реченнях.

3. Фонетична сторона мовлення – правильність вимови звуків та інтонації:

- вимова звуків (здатність правильно вимовляти всі фонемі рідної мови);
- чіткість і зрозумілість мовлення (відсутність нечіткої вимови);
- використання правильної інтонації (наприклад, підвищення тону в запитаннях, зниження в окличних реченнях);
- вміння акцентувати важливі слова та використовувати паузи.

4. Зв'язне мовлення – здатність логічно і послідовно викладати думки, комунікувати:

- вміння будувати зв'язні оповіді на основі картинок чи ілюстрацій;
- використання елементів сюжету (зав'язка, розвиток подій, розв'язка) у власних історіях;
- здатність підтримувати тему розмови та повертатися до неї в разі відхилення;
- вміння ставити запитання, що стосуються змісту висловлювань співрозмовника, вести діалог [29, с. 255].

На основі критеріїв та показників було виділено три рівні сформованості комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ:

Високий рівень. Діти володіють багатим активним словниковим запасом. Вони використовують різноманітні слова та терміни, вміють пояснювати значення нових слів, вживають синоніми і антоніми. Діти вільно будують речення, дотримуються граматичних правил, використовують правильні форми дієслів у різних часах, правильно використовують займенники тощо. Діти використовують правильну інтонацію, акцентують важливі слова, вміють ставити паузи. Діти логічно і послідовно викладають свої думки, вміють будувати зв'язні оповіді, підтримують тему розмови та ставлять уточнюючі запитання [32, с. 153].

Середній рівень. Діти мають помірний словниковий запас, використовують стандартні слова, але часто потребують допомоги у пошуку необхідних термінів. Можуть використовувати лише базові синоніми. Діти вживають прості речення, але можуть допускати граматичні помилки, не завжди дотримуються правильного порядку слів. Використання часів і форм дієслів може бути непослідовним. Діти часом неправильно інтоціюють речення, що ускладнює розуміння. Діти здатні висловлювати свої думки, але їхні висловлювання можуть бути не зовсім зрозумілими. Вони потребують підказок для побудови зв'язних оповідей [32, с. 154].

Низький рівень. Діти мають обмежений словниковий запас, використовують лише прості слова і часто повторюють їх. Вони не можуть пояснити значення нових слів. Діти не можуть будувати речення або роблять це з великими труднощами. Граматичні помилки є поширеними, і діти не дотримуються порядку слів. Діти мають труднощі з правильним вимовленням фонем, що ускладнює спілкування. Діти не здатні логічно викладати свої думки, їх висловлювання нерідко не пов'язані між собою. Вони потребують постійної підтримки для участі у спілкуванні [32, с. 155].

Для дослідження рівня сформованості комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ використовувалися такі методики:

– для дослідження рівня лексичної сторони мовлення: «Словникова мобільність», «Поясни», «Скажи, який він?»;

– для дослідження рівня сформованості фонетичної складової мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: «Спіймай звук», «Відшукай свою картинку», «Добери риму»;

– для діагностики рівня граматичної складової комунікативних навичок: «Покажи і назви», «Узгодь слова», «Дай відповіді на запитання», «Закінчи речення», «Покажи і скажи»;

– для діагностики рівня сформованості навичок зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: методика А. Палія «Сюжетна картинка», методика «Перекажи почуте», «Впізнай казку».

Для дослідження рівня лексичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ використовували такі методики:

1. «Словникова мобільність»

Дітям старшого дошкільного віку із ЗНМ пропонувалося придумати якнайбільше слів, які починаються на звук «м».

Інтерпретація результатів: 6-7 слів – високий рівень, 4-5 слів – середній рівень, 2-3 слова – низький рівень.

2. «Поясни»

Дітям пропонувалося декілька слів, абсолютно різних за значенням. Діти уявляли, що вони зустрілися з іноземцем, людиною з іншої країни, яка погано розуміє українську мову і не розуміє значення слів, наприклад «велосипед». Дитина мала пояснити, що це таке. Словами були: літак, молоток, книжка, плащ, пір'я, друг, стрибати, школа, веселий, конструювати.

Інтерпретація результатів: максимальна кількість балів, яку може дитина отримати за виконання цього завдання, дорівнює 10, мінімальна – 0. У результаті впровадження методики підраховувалася сума балів, отриманих дитиною за визначення всіх 10 слів з обраного набору. Висновки про рівень сформованості лексичної сторони мовлення за методикою: 10 балів – дуже високий, 8-9 балів – високий, 4-7 балів – середній, 1-3 бали – низький.

3. «Скажи, який він?»

Дітям пропонувалося сказати, який предмет, якщо він зроблений з певного матеріалу. Наприклад: залізо - ...; дерево - ...; сніг - ...; пух - ...; папір - .... тощо.

Інтерпретація результатів: 4-5 балів – високий рівень, 2-3 бали – середній рівень, 0-1 бал – низький рівень.

Після впровадження вищезазначених методик результати було проаналізовано та переведено у бали, що дало змогу виявити рівень сформованості лексичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ (табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Рівні сформованості лексичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей і нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження

Групи дітей	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експериментальна група (із ЗНМ)	0 (0%)	6 (43%)	8 (57%)
Контрольна група (нормотиповий розвиток)	7 (50%)	4 (29%)	3 (21%)

Із таблиці бачимо, що у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ переважає середній (43%) та низький (57%) рівні сформованості лексичної сторони мовлення на констатувальному етапі дослідження. А в дітей із нормотиповим розвитком мовлення переважає високий (50%) та середній рівні (21%).

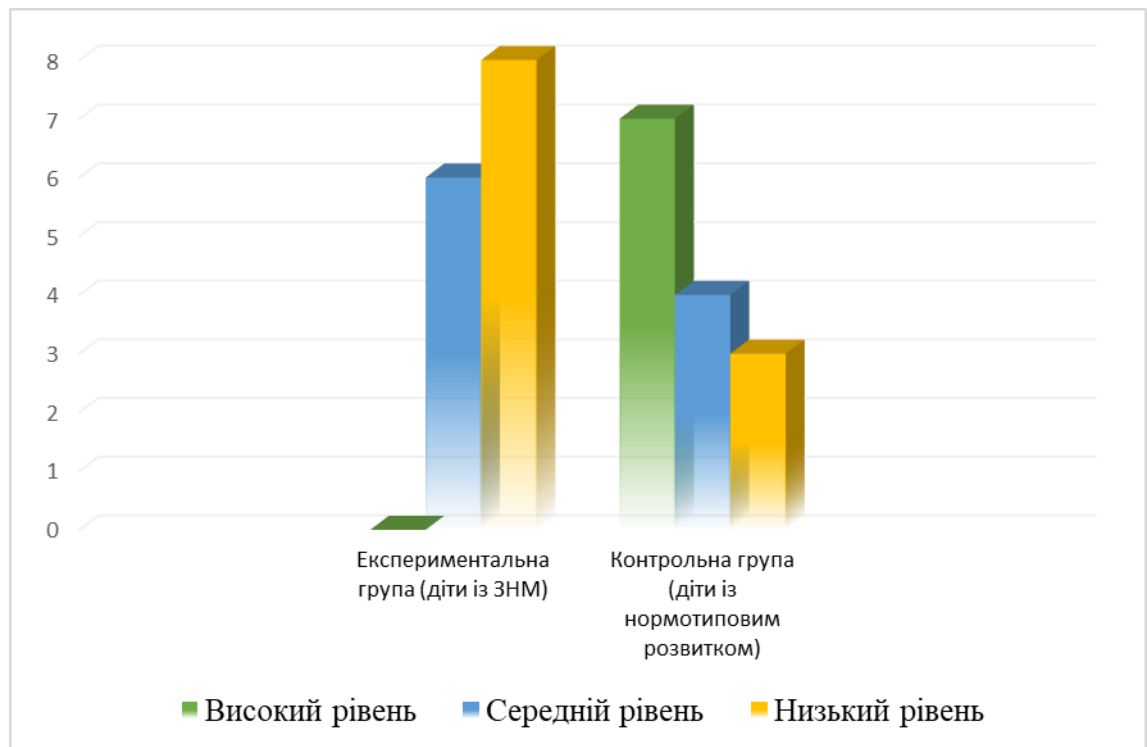
Отримані результати свідчать про значні відмінності у рівнях сформованості лексичної сторони мовлення між дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) та їхніми однолітками з нормотиповим розвитком мовлення.

Діти із низьким рівнем мали значні труднощі в спілкуванні, характеризувалися обмеженим словниковим запасом і нерегулярним використанням слів у мовленні. Вони часто повторювали одні й ті ж слова, не могли пояснити значення деяких слів і стикалися з труднощами в побудові навіть простих речень. Діти із середнім рівнем проявляли помірну активність у використанні слів, але часто стикалися з труднощами у виборі правильних слів. Вони формували прості речення, але нерідко використовували обмежений словниковий запас і потребували підказок для активізації мовлення.

Діти із нормотиповим розвитком мовлення проявляли активний і різноманітний словниковий запас, вміли адекватно використовувати слова в

різних контекстах, а також демонстрували здатність до пояснення значень нових слів.

Вбачаємо за необхідне показати рівні сформованості лексичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та дітей із нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження за допомогою рис. 2.1:

Рис. 2.1 Рівні сформованості лексичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження

Наступним етапом нашого дослідження було діагностування фонетичної складової мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Для визначення рівня сформованості фонетичної складової мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ використовувалися такі методики:

1. «Спіймай звук»

Пояснювали дітям, що їм слід «спіймати» звук «а». Далі вимовляли слова: казка, осінь, дитина, антена, корова, моя, тато, здоровий, дитина, ферма. Діти плескали у долоні тоді, коли чули звук «а» у слові.

Оцінка проводилася на основі підрахунку кількості правильно

виконаних хлопків.

Інтерпретація результатів: безпомилкове виконання – високий рівень, 1-2 помилки – середній, 3 і більше помилок – низький.

2. «Відшукай свою картинку»

Називали кожній дитині склад, наприклад: ма, мо, му, ми, ме. Далі пояснювали, що дітям слід на картинці відшукати слово, яке починається на цей склад, який вони запам'ятали. Називали слова, наголошуючи на першому складі: машина, морозиво, мило, муха, метелик.

Інтерпретація результатів: 4-5 балів – високий рівень, 2-3 бали – середній рівень, 0-1 бал – низький рівень.

3. «Добери риму»

Називали слово, а дитина мала підібрати якомога більше слів, які з цим словом римуються. Якщо дитина не розуміла, показували їй на прикладі, як це зробити. Час роботи з одним словом – одна хвилина. Тест рахувався виконаним, якщо дитина підбрала три рими щонайменше для двох слів.

Після впровадження вищезазначених методик результати було проаналізовано та переведено у бали, що дало змогу виявити рівень сформованості фонетичної складової комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ (табл. 2.2):

Таблиця 2.2

Рівні сформованості фонетичної складової комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та дітей із нормотиповим розвитком мовлення на констатувальному етапі дослідження

Групи дітей	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експериментальна група (із ЗНМ)	0 (0%)	5 (36%)	9 (64%)
Контрольна група (нормотиповий розвиток)	8 (58%)	3 (21%)	3 (21%)

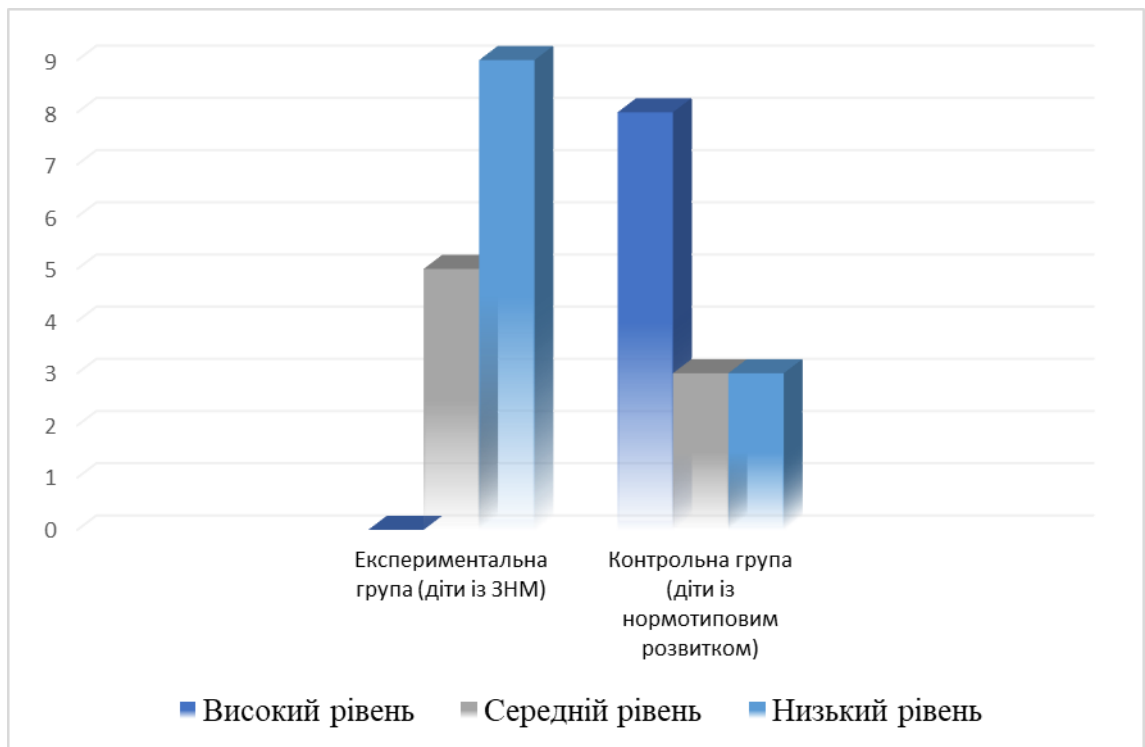
Із таблиці видно, що у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ переважає середній (36%) та низький (64%) рівні сформованості фонетичної складової комунікативних вмінь та навичок, а у дітей із нормотиповим розвитком переважає високий (58%) та середній (21%) рівень.

Діти із ЗНМ із низьким рівнем мали значні труднощі у виконанні завдань, пов'язаних із фонетичною складовою мовлення. Вони часто не могли правильно ідентифікувати звук у словах під час гри «Спіймай звук», що свідчить про обмежене сприйняття фонем. Також, у грі «Відшукай свою картинку» діти з низьким рівнем не могли знайти слова, що починаються на заданий склад, або плутали їх, демонструючи невпевненість у своїх знаннях.

Діти із ЗНМ із середнім рівнем проявляли деякі знання фонетичних структур, проте також стикалися з труднощами. Вони могли правильно виконати частину завдань, наприклад, в грі «Спіймай звук» показували непогані результати, але в грі «Добери риму» їхні відповіді часто були обмеженими. Це свідчить про певну обізнаність, але також вказує на потребу в додатковій практиці для зміцнення їхніх фонетичних навичок.

Більшість дітей із нормотиповим розвитком мовлення (58%) продемонстрували хороші навички фонетичного сприйняття та активне використання звукових структур. Вони вміли швидко та точно виконувати завдання, добре реагуючи на завдання з римами, що свідчить про їхнє розуміння звукової структури мови та здатність до творчого використання слів.

Вбачаємо за необхідне показати рівні сформованості фонетичної складової комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження за допомогою рис. 2.2:

Рис. 2.2 Рівні сформованості фонетичної складової комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження

Наступним етапом дослідження було виявити рівень граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Для діагностики рівня граматичної складової комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ використовували такі методики:

1. Покази (назви): *дерево – дерева, заць – зайці, ведмідь – ведмеді, білка – білки, теля – телята, квітка – квіти, кіт – коти, вікно – вікна.*
2. Дієслова (узгоджені з іменником): *Дівчинка танцює – дівчатка танцюють, хлопчик грається – хлопчики граються, машина їде – машини їдуть.*
3. Прикметники (узгоджені з іменником): *Високе дерево – високі дерева, круглий м'яч – круглі м'ячі.*
4. Дати відповідь на запитання з опорою на картинку, за демонстрацією дій.

– Де заховані м'які іграшки? (під диваном, на полиці, в коробці, у сумці).

– Хто сидить на гілці?

– Що знаходиться біля дерева?

– Хто грає біля столу?

5. Закінчити речення (за малюнком).

Діти йдуть до ... (парку). Мама виходить з ... (квартири).

Ягоди ростуть під ... (кущем).

6. Вставити пропущене слово в речення (згідно з малюнком):

Кіт вистрибнув ... з коробки. Собака зайшла ... у будинок.

Рослини посадили ... у горщики. Іграшка впала ... на підлогу.

7. Подивитися на малюнки і показати: де дівчинка малює, а де намалювала, де хлопчик ловить, а де зловив, де будує, а де збудував тощо. Після цього за цими ж малюнками потрібно було відповісти на запитання: «Що робить дівчинка?», «Що вже зробила?», «Що робить хлопчик?».

Після впровадження вищезазначених методик результати було проаналізовано та переведено у бали, що дало змогу виявити рівень сформованості граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком мовлення (табл. 2.3):

Таблиця 2.3

Рівні сформованості граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження

Групи дітей	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експериментальна група (із ЗНМ)	0 (0%)	4 (29%)	10 (71%)
Контрольна група (нормотиповий розвиток)	9 (64%)	3 (21%)	2 (15%)

Як бачимо із таблиці, у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ переважає середній та низький рівні сформованості граматичної сторони мовлення на констатувальному етапі дослідження, зокрема 6 дітей (43%) проявили середній рівень та 7 (50%) дітей мали низький рівень. Діти із нормотиповим розвитком мовлення проявили здебільшого високий рівень (64%) та середній (21%). Такі результати свідчать про значні відмінності у рівні сформованості граматичної сторони мовлення між дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення та їх однолітками з нормотиповим розвитком мовлення.

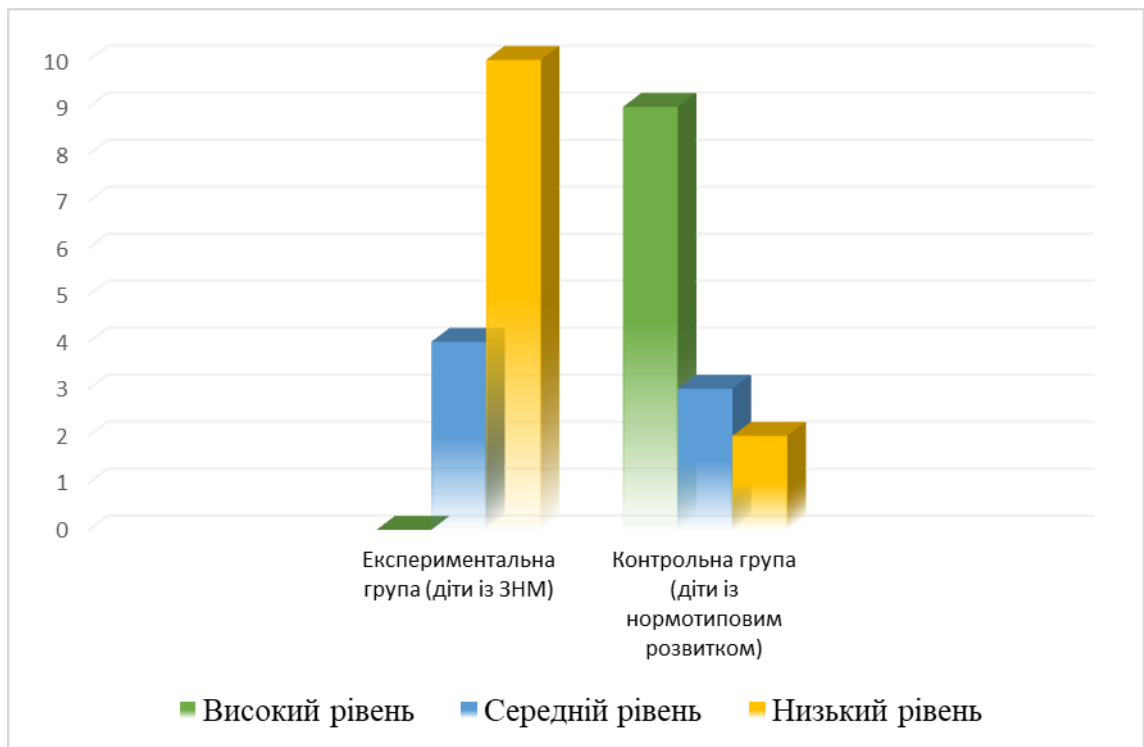
Діти із низьким рівнем мали значні труднощі у формуванні граматичних конструкцій. Вони неправильно вживали відмінкові закінчення. Діти не могли коректно змінити слова за числами (однина/множина) або не вживали прикметники в потрібній формі, що ускладнювало їхнє спілкування. Також вони стикалися з труднощами під час виконання завдань, пов'язаних із узгодженням іменників та дієслів, що свідчить про недостатнє засвоєння граматичних правил.

Діти із середнім рівнем проявляли певні знання граматичних структур, але їхні висловлювання часто містили помилки. Вони могли правильно вживати деякі слова у множині або узгоджувати прикметники з іменниками, проте часто допускали помилки в інших конструкціях. Наприклад, вони могли вказати на множину, але з помилками у формі дієслів або прикметників. Це свідчить про наявність певних знань та навичок, але потребу в додаткових вправах для їх закріплення.

Діти із нормотиповим розвитком мовлення здебільшого демонстрували гарне володіння граматичними структурами. Вони вміли правильно формулювати речення, узгоджувати слова та використовувати їх у різних формах. У завданнях вони могли без помилок змінювати слова за родами та числами, а також відповідати на запитання з опорою на картинки, чітко висловлюючи свої думки.

Ці дані підкреслюють необхідність цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи з дітьми із ЗНМ для покращення їх мовленнєвих навичок, зокрема і в аспекті граматики.

Вбачаємо за необхідне показати рівні сформованості граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження за допомогою рис. 2.3:

Рис. 2.3 Рівні сформованості граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження

Останнім етапом нашого дослідження було вивчення рівня сформованості навичок зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та їх однолітків із нормотиповим розвитком.

Для діагностики рівня сформованості навичок зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку використовували такі методики:

1. Методика А. Палія «Сюжетна картинка», яка призначена для визначення лінгвістичного рівня, можливості створення словесного задуму й

реалізації мовних засобів, володіння зв'язним мовленням дітьми дошкільного віку із ЗНМ.

Дітям пропонувалося розглянути сюжетні картинки, описати їх, відповісти на запитання. Сюжетними картинками були:

Інтерпретація результатів:

Високий рівень: розповідь за сюжетною картинкою складена велика і досить зв'язна, привнесені події з власного досвіду дитини.

Середній рівень: розповідь дитиною складена з коротких описових речень, що відображають реальні події на картинці. Проте дитина потребує подекуди допомоги дорослого.

Низький рівень: дитина може озвучити картинку лише декількома, простими, інколи неправильно оформленими реченнями, в яких перераховані назви намальованих предметів та людей.

2. Методика «Перекажи почуте»

Діти слухали невелике оповідання «Два брати», старалися запам'ятати його та по можливості щось переказати із почутого.

Інтерпретація результатів відбувалася так:

– критерії смислової цілісності: 5 балів присуджується розповіді, яка повністю відповідає ситуації та містить усі важливі аспекти в правильній послідовності; 2,5 бали означають, що є незначні спотворення ситуації або порушення причинно-наслідкових зв'язків; 1 бал ставиться, якщо відсутні смислові зв'язки, а сенс розповіді є суттєво спотвореним; 0 балів надається за відсутність опису ситуації;

– критерії лексично-граматичного характеру висловлювання: 5 балів свідчать про граматично правильне оформлення розповіді з адекватним

використанням лексичних засобів; 2,5 бали вказують на наявність стереотипних помилок у граматичному оформленні; 1 бал ставиться, якщо виявляються аграматизми та невідповідні словесні заміни, а також неправильне використання лексичних засобів;

– критерії самостійного виконання завдань: 5 балів надаються, якщо дитина самостійно розкладає картини та складає розповідь; 2,5 бали ставляться, коли складання розповіді відбувається самостійно, але картини розкладені за певними вказівками; 1 бал призначається, якщо складання розповіді та розклад картин можливе лише за наявності навідних запитань; 0 балів ставиться за відсутність виконаних завдань [41, с. 18].

3. «Впізнай казку»

Діти ділилися на дві команди. На підлозі лежали пронумеровані ілюстрації до фрагментів казок. Діти з обох команд по черзі кидали кубик із цифрами. За цифрою на кубіку дитина знаходила відповідну ілюстрацію, пригадувала назву казки і переказувала зображений епізод. За вдалий переказ команда отримувала один бал. Переможець визначався за кількістю балів.

Після впровадження вищезазначених методик результати було проаналізовано та переведено у бали, що дало змогу виявити рівень сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком (табл. 2.4):

Таблиця 2.4

Рівні сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження

Групи дітей	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експериментальна група (із ЗНМ)	0 (0%)	7 (50%)	7 (50%)
Контрольна група (нормотиповий розвиток)	9 (64%)	4 (29%)	1 (7%)

Як бачимо із таблиці, у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ переважає середній та низький рівні сформованості зв'язного мовлення на констатувальному етапі дослідження. Зокрема 7 дітей (50%) проявили середній рівень та 7 (50%) дітей мали низький рівень. Діти дошкільного віку із нормотиповим розвитком проявили здебільшого високий (64%) та середній рівень (29%).

Діти із низьким рівнем сформованості зв'язного мовлення мали значні труднощі у побудові зв'язних висловлювань. Вони обмежувалися простими описами або перерахуванням об'єктів без намагання встановити логічні зв'язки між ними. Багато дітей не могли сформулювати речення, які б містили більше ніж одне просте речення, і в їхніх відповідях часто відзначалися аграматизми, що ускладнювало розуміння їхніх думок. Вони також мали проблеми з пам'яттю на деталі оповідань, що ускладнювало їхнє переказування почутого.

Діти із середнім рівнем демонстрували певні навички зв'язного мовлення. Вони описували картинки та переказували оповідання, але їхні висловлювання були недостатньо розгорнутими. Ці діти потребували допомоги дорослих для формулювання складніших речень і створення більш зв'язних висловлювань.

Діти дошкільного віку із нормотиповим розвитком мовлення демонстрували здатність створювати змістовні й логічні розповіді, використовуючи різноманітні лексичні та граматичні конструкції. Вони вміли не лише описувати картинки, але й привносити власний досвід у свої розповіді, що робило їх висловлювання більш живими та цікавими. Ці діти могли самостійно переказувати почуте, використовуючи граматично правильні форми, чітко структуруючи свої думки і дотримуючись причинно-наслідкових зв'язків.

Результати усіх методик було проаналізовано та систематизовано у загальну таблицю, де визначено рівень сформованості комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із

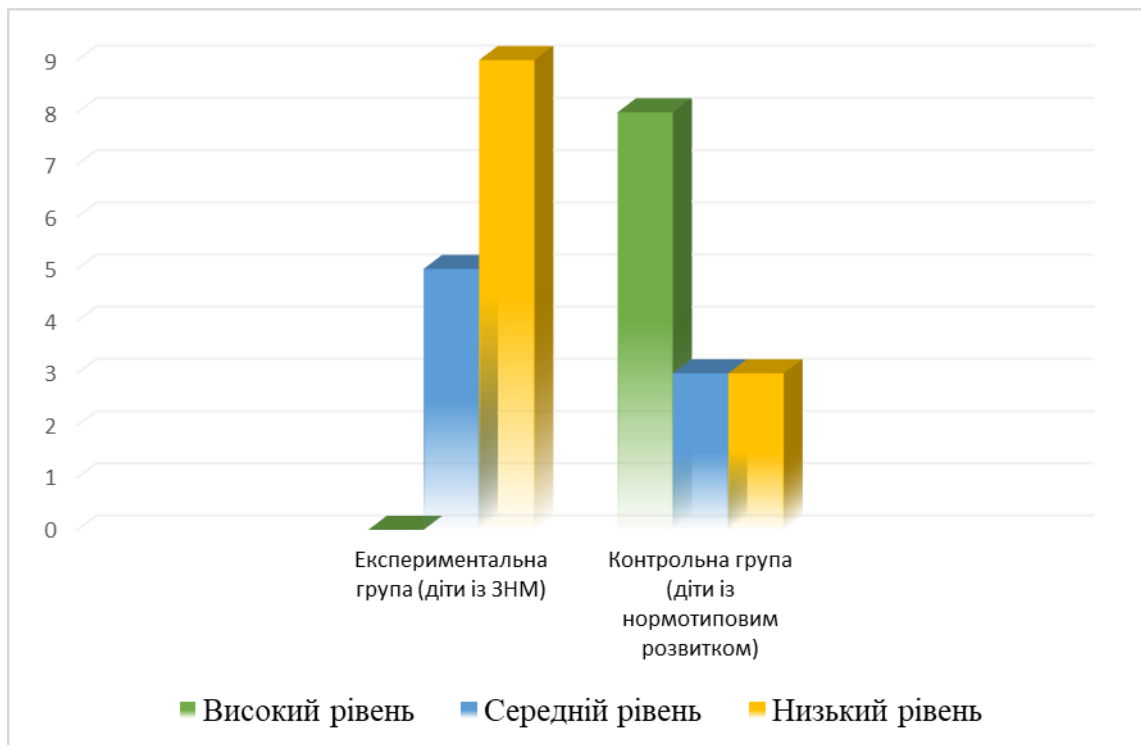
нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Рівні сформованості комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження

Групи дітей	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експериментальна група (із ЗНМ)	0 (0%)	5 (36%)	9 (64%)
Контрольна група (нормотиповий розвиток)	8 (58%)	3 (21%)	3 (21%)

Вбачаємо за необхідне продемонструвати рівень сформованості комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження за допомогою діаграми (рис. 2.5).

Рис. 2.5 Рівні сформованості комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком на констатувальному етапі дослідження

Діагностика обох груп дозволяє стверджувати, що рівень сформованості комунікативних вмінь та навичок переважає у контрольній. Результати констатувального етапу дослідження засвідчили необхідність пошуку шляхів ефективного формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та проведення формувального етапу дослідження.

2.2. Методи, засоби та прийоми формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Результати констатувального етапу експериментального дослідження засвідчили необхідність пошуку ефективних засобів, методів та прийомів розвитку комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

На формувальному етапі дослідження із дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ відбувалася робота з:

- Розширення словникового запасу – збагачення активного і пасивного словника дитини, введення нових слів і словосполучень, формування вміння правильно використовувати їх у мові;

- Удосконалення граматичної будови мови – навчання правильній побудові речень, узгодженню слів за родами, числами і відмінками тощо;

- Розвиток фонематичного слуху – формування вміння чути і розрізняти звуки мови, що є основою для правильної вимови; закріплення правильної вимови звуків у мові тощо;

- Формування навичок мовленнєвого спілкування – навчання діалогічного і монологічного мовлення, вміння висловлювати свої думки, задавати питання, слухати інших.

1. Розвиток лексичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ відбувався через впровадження таких методів, засобів та прийомів: ігри (дидактичні, словесні), вправи та робота із піском:

Дидактична гра «Скільки слів?»

Педагог читає речення. Діти на пальцях показують, скільки слів у цьому реченні. Виграє той, хто менше припуститься помилок.

Дидактична гра «Назви одним словом»

Вправа «Доповни речення»

Влітку листочки на деревах зелені, а восени...

Зайчик влітку..., а взимку...

Гриби ростуть у..., а огірочки — на...

Риба живе у..., а ведмідь — в...

Цукор солодкий, а лимон...

Вдень світло, а вночі...

Дидактична гра «Назви зайве»

Педагог називає ряд слів, діти вилучають зайве:

- 1) майка, сарафан, панамка, яблуко;
- 2) кулька, кубик, апельсин, яблуко, м'яч;
- 3) картина, стіл, зошит, кавун;
- 4) качка, гуска, курка, кіт;
- 5) автобус, велосипед, машина, літак.

Словесна гра «Здогадайся і скажи»

Педагог описує ознаки певного предмета, а діти повинні відгадати, про що йдеться.

1. М'який, пухнастий, домашній, вередливий... (кіт)
2. Зелений, хрусткий, свіжий, корисний... (огірок)

3. Яскравий, солодкий, круглий, смачний... (персик)
4. Великий, гучний, швидкий, металевий... (поїзд)
5. Багато кольорів, яскрава, літня, весняна... (квітка)

Гра «Хто де живе?»

Педагог показує картки з різними тваринами (дикі, домашні, птахи, риби). Діти повинні назвати тварину та розповісти, де вона живе (у лісі, на фермі, у воді тощо). Після цього діти повинні згрупувати тварин за їх місцем проживання.

Гра «Вгадай за описом»

Одна дитина описує предмет, не називаючи його прямо (наприклад, «Це круглий, червоний фрукт, який росте на дереві»), а інші діти повинні вгадати, про що йдеться (наприклад, «яблуко»).

Вправа «Назви спільним словом і запам'ятай»

Дитині дається завдання побудувати в пісочниці казковий ліс і заселити його дикими тваринами. Вона вибирає з безлічі фігурок тільки диких тварин і будує пісочну картину. Педагог пропонує дитині запам'ятати всіх тварин, яких вона розташувала у лісі. Дитина відвертається, а педагог у цей час прибирає одну тварину. Дитина, повернувшись, каже, кого не стало. Гра ускладнюється, якщо давати ще одну дику тварину. За таким же принципом можна перетворити пісочницю в чудовий фруктовий сад, поле з квітами, город з овочами, квартиру з меблями. У кінці гри діти складають казкову історію.

«Казки Піщаної країни»

Діти у парах чи групах моделюють з піску казкові сюжети з використанням природного матеріалу. Потім розігрують виліплені сюжети.

Завдяки вищезазначеним вправам і іграм забезпечується системне формування лексичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ, що є важливим кроком на шляху до розвитку їхніх комунікативних навичок.

2. *Удосконалення граматичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ відбувався через впровадження таких методів,*

засобів та прийомів (дидактичні ігри, вправи із наочністю, інтелектуальні ігри):

Дидактична вправа «Один – багато»

Стілець – стільці, лікар – лікарі, людина – люди, стіл – столи.

Дидактична гра «Кому що дамо?»

Ви знаєте, що люблять їсти дикі тварини? Кому що дамо? Візьміть, будь ласка предмет і скажіть, хто полюбає це їсти? (М'ясо вовкові. Малину, мед, кору дерева, яблуко, горіхи, гриби, мишку, ...).

Вправа із наочністю «Чие вухо, чия лапа, чий хвіст?»

- Чий це хвіст у тебе? (Лисячий, білячий, ...).
- Чия лапа у тебе? (Ведмежа, вовча, ...).
- Чие вухо у тебе? (Заяче, вовче, лисяче, ...).

Інтелектуальна гра «Інтелектуальна розминка»

Подумайте та дайте відповіді на запитання: Який? Яка? Яке?
(Зображення: лимон, верблюд, яблуко, апельсин, школа).

- Який лимон? (Кислий, жовтий...).
- Який верблюд (Великий, горбатий...).
- Яке яблуко? (Солодке, маленьке...).
- Який апельсин? (Круглий, соковитий...).

Гра «З чого?»

Діти називають із чого варення і описують яке воно.

Вправи із наочністю

Педагог розкладає перед дитиною предметні картинки. Разом їх розглядають, педагог уточнює: «На цій картинці одна груша, а на цій їх багато, це груші. На цій картинці одне яблуко, а тут їх ....»

Або пропонує поглянути на картинку і відповісти на запитання.

Хто це? Як кричить киця? Яка вона? Що вона їсть? Як звать дитинча кицьки?

Отже, удосконалення граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ здійснюється через впровадження дидактичних ігор, вправ із наочністю, інтелектуальних ігор, що сприяють розвитку граматичних навичок, зокрема, формування правильного використання відмінків, чисел, роду та інших граматичних категорій. Завдяки таким методам і прийомам діти поступово опановують основні граматичні закономірності, що значно полегшує їхнє мовленнєве спілкування та сприяє загальному мовленнєвому розвитку.

3. Розвиток фонетичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ відбувався через впровадження дихальних вправ,

словесних вправ, онлайн вправ на диференціацію звуків, вправи із наочністю, вправи із предметами:

Дихальна вправа «Чайник свистить»

Глибокий вдих через рот — затримка дихання — видих: «С-с-с-с-с».

Дихальна вправа «Заведи мотор»

Глибокий вдих через ніс — затримка дихання — енергійний видих із вимовлянням: «Р-р-ррр, р-р-ррр».

Дихальна вправа «Крокодил»

Дитина має широко розкривати і закривати рот у супроводі рухів рук, імітують рухи пащі крокодила: при закриванні рота з'єднати кисті, щільно стиснувши долоні і звівши разом пальці. Рухи супроводжуються рухами очей: паща крокодила відкрита – широко відкрити очі, паща закрита – очі закриті, голова при цьому нерухома.

Вправа «Назви слово!»

Дитині пропонується вибрати серед інших слів та назвати лише те, яке починається на певний звук:

- на звук [а] серед слів *Аня, Оля, Ігор, осінь, айстра*;
- на звук [і] серед слів *іграшки, овочі, автобус, Іра*;
- на звук [б] серед слів *мак, банка, танк, бочка*.

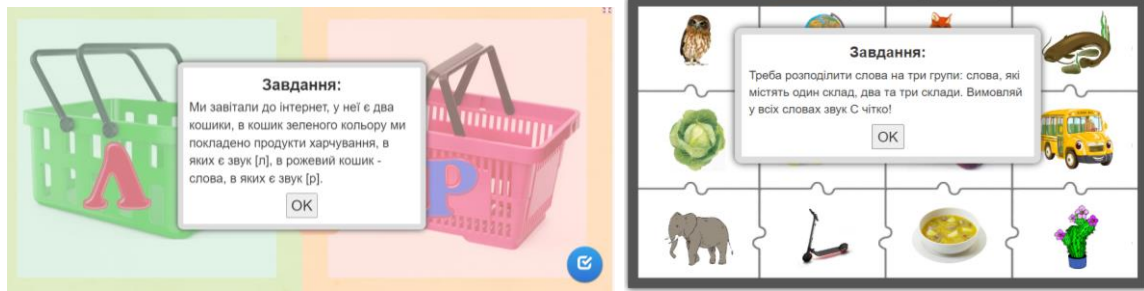
Гра «Підбери малюнок»

Педагог називає малюнок, а дитина каже, де є малюнок з предметом на звук [ш, с, з, ц, дз]. (Малюнки на всі групи звуків).

Онлайн вправа на диференціацію звуків

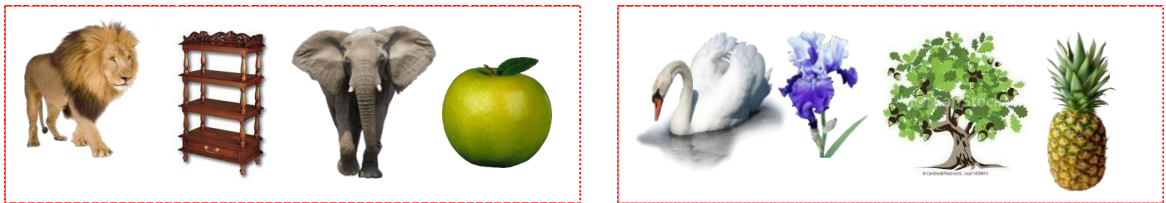

Гра із предметом

– Діти, до нас в гості прийшли дівчатка. Давайте відгадаємо як їх звати. Ви маєте скласти слово з перших букв зображень: (Леся, Ліда).

Отже, розвиток фонетичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ відбувався через впровадження дихальних вправ, словесних вправ, онлайн вправ на диференціацію звуків, вправ із наочністю, вправ із предметами, спрямованих на вдосконалення артикуляції, дихання, розпізнавання звуків і їх диференціацію. Усі ці методи та прийоми комплексно впливають на покращення фонетичної сторони мовлення, допомагаючи дітям із ЗНМ впевненіше та чіткіше виражати свої думки.

4. Формування навичок мовленнєвого спілкування (діалогічного і монологічного мовлення, вміння висловлювати свої думки, задавати питання, слухати інших) у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ відбувався через впровадження таких методів, засобів та прийомів:

Бесіда:

Що таке бібліотека? Що можна побачити в бібліотеці? Чим займаються відвідувачі бібліотеки? Хто працює в бібліотеці?

Бесіда:

Для чого нам потрібні кімнатні квіти? Як ви думаєте, чи живі кімнатні рослини? Чому? Чим схожі кімнатні рослини? Що потрібно всім рослинам для росту? Чи доглядаєте ви кімнатні рослини?

Розігрування ситуації

– Уявіть собі, що до вашої групи прийшов новий хлопчик. Познайомтеся із ним, розпитайте про його улюблені заняття, звідки він, скільки йому років, яка його улюблена іграшка, як звать його батьків.

– Уявіть собі, що ви у магазині. Попросіть продавця показати вам іграшку, яку ви хочете купити, запитайте скільки вона коштує і т.д.

Гра «Передай далі»

Діти утворюють коло. Вихователь тримає в руках предмет, складає про нього одне описове речення і передає предмет дитині. Дитина бере предмет, складає про нього інше описове речення і передає далі. Таким чином, всі діти один за одним описують предмет. Повторювати речення не можна. Якщо дитина не може придумати власне речення, вона має згадати, що сказали інші діти про цей предмет, і скласти про нього зв'язну розповідь.

Гра із наочністю «Де купити?»

На столі розкладені картки зображенням донизу (продукти харчування). Діти по черзі беруть по одній картці й промовляють:

- Я хочу купити... (молоко).
- Де ти купиш молоко?
- В молочному магазині.

Якщо магазин названо правильно – дитина отримує фішку. Перемагає той, хто назбирає фішок найбільше.

Гра «Склади картинку із пазлів»

Діти діляться на чотири команди. Кожна з команд отримує набір пазлів. За сигналом вихователя команди розпочинають групову роботу – складають спільну картинку. Після завершення роботи команда демонструє вихователю свою картинку і отримує час для складання розповіді за її сюжетом. Коли розповідь складена, один представник із команди озвучує її. При визначенні переможця враховується швидкість виконання завдання і якість складеної зв'язної розповіді.

Розігрування казки

Діти обирають свою улюблену казку із двох прочиних педагогом. Їм пропонується розіграти діалог між персонажами, але необхідно передати не тільки їх мову, а й рухи, поведки, міміку. Якщо казка дітям добре відома, можна провести гру у формі драматизації.

Бесіда за змістом казки «Колобок»

Пригадайте, яких звірів зустрів Колобок? Що саме він їм говорив? Розкажіть, як лисичці вдалося обдурити самовпевненого Колобка. Чи можемо ми його врятувати? Хто б міг йому допомогти? Можливо, горобці? Вони ж бачили, як відбулася зустріч Колобка з лисичкою. Чи були горобці його друзями, чи вони самі мали намір його з'їсти? Давайте придумаємо нову казку з щасливим завершенням.

Групова робота «Впізнай казку»

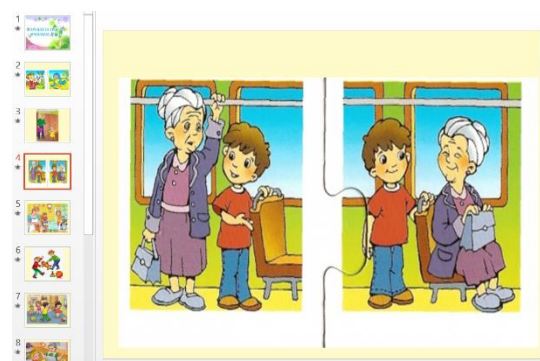
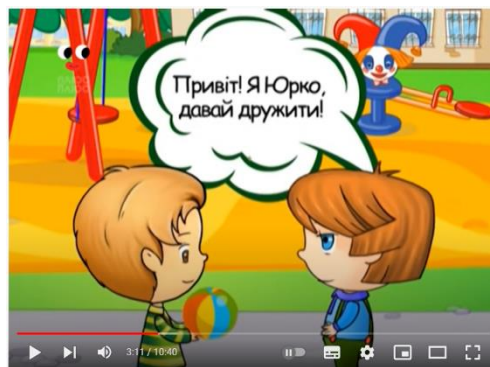
Діти діляться на дві команди. На підлозі розташовані пронумеровані ілюстрації до різних казок. Діти по черзі кидають кубик з цифрами. За числом на кубіку дитина знаходить відповідну ілюстрацію, згадує назву казки та переказує зображений епізод. За успішний переказ команда отримує один бал. Переможцем стає команда, яка набере найбільшу кількість балів.

Використання мнемотехнік і ейдетики

Використання мнемотехніки (система прийомів для полегшення запам'ятовування і збільшення обсягу пам'яті через утворення додаткових асоціацій шляхом створення мнемосхем: картинка до кожного слова чи словосполучення) дає гарний результат – діти легко та зацікавлено виконують різні завдання (складають описові розповіді, розгадують загадки, придумують казки на задану тему, вчать вірші). Така форма роботи стимулює розвиток зв'язного мовлення дітей, мотивує їх до комунікативної діяльності. Наприклад:

Діти мають переглянути відео та розповісти, про що йшлося у відео. Або, наприклад, за змістом сюжетної картинки, представленої на мультимедійні дошці, давати відповіді на запитання, описувати її тощо.

Тобто, ефективними методами формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ є бесіди, розігрування ситуацій, інтерактивні ігри, колективні завдання, а також використання мнемотехніки та ейдетики. Вони допомагають дітям розвивати навички діалогічного і монологічного мовлення, вміння висловлювати свої думки, задавати питання, слухати інших та будувати зв'язні висловлювання.

Конспекти занять із формування комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ зазначено у Додатку А та Додатку Б.

Отже, основними складовими змісту роботи щодо формування у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ є звукова культура мовлення, лексична сторона мовлення, граматична правильність мовлення, зв'язне діалогічне і монологічне мовлення. Ефективність цього процесу залежить від компетентності педагога у виборі методів роботи, врахування індивідуальних

та вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку, розвивального мовленнєвого середовища в закладі дошкільної освіти

2.3. Результати експериментально-дослідницької роботи з формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Після формувального етапу експериментального дослідження (впровадження різних методів розвитку звукової культури мовлення, лексичної сторони мовлення, граматичної правильності мовлення, зв'язного діалогічного і монологічного мовлення) було проведено повторне діагностування дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ щодо виявлення у них рівня сформованості комунікативних вмінь і навичок.

Після повторного впровадження вправ на дослідження рівня лексичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ на контрольному етапі дослідження було отримано такі результати (табл. 2.6):

Таблиця 2.6

Порівняльний аналіз рівнів сформованості лексичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Рівні	Констатувальний етап	Контрольний етап
Високий рівень	0	0
Середній рівень	6 (43%)	7 (50%)
Низький рівень	8 (57%)	7 (50%)

Як бачимо із таблиці, після проведеної роботи із дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ покращився рівень сформованості лексичної сторони мовлення: Дітей із середнім рівнем на контрольному етапі дослідження було 7 (50%), що на 1 менше (на 7%), порівняно із

констатувальним етапом. 7 дітей (50%) проявили низький рівень сформованості лексичної сторони мовлення, що на 1 менше (на 7%), порівняно із констатувальним етапом дослідження.

Такі результати свідчать про позитивну динаміку у розвитку лексичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення після впровадження відповідних вправ і корекційних заходів. Порівняння показників на констатувальному та контрольному етапах дослідження вказує на зростання кількості дітей із середнім рівнем та зменшення із низьким рівнем, що є результатом систематичної роботи над збагаченням словникового запасу та розвитком мовленнєвої активності. Це свідчить про ефективність застосованих методів і засобів, спрямованих на подолання мовленнєвих труднощів та покращення мовленнєвого розвитку і підтверджує доцільність використання вправ, які активізують процеси запам'ятовування, актуалізації та використання лексичних одиниць у мовленнєвій діяльності, а також підкреслює важливість систематичної корекційної роботи з дітьми, які мають порушення мовлення.

Повторне діагностування рівня сформованості фонетичної складової мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ також дозволило виявити покращенні показники у дітей.

Рівні сформованості фонетичної складової комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ на констатувальному та контрольному етапах дослідження зазначено у табл. 2.7:

Таблиця 2.7

Порівняльний аналіз рівнів сформованості фонетичної складової комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Рівні	Констатувальний етап	Контрольний етап
Високий рівні	0	0

Середній рівень	5 (36%)	10 (71%)
Низький рівень	9 (64%)	4 (29%)

Після проведеної роботи із дітьми на формувальному етапі дослідження, було з'ясовано, що у них значно покращився рівень сформованості фонетичної складової: Дітей із середнім рівнем на контрольному етапі дослідження було 10 (71%), що на 5 більше (на 35%), порівняно із констатувальним етапом. 4 дітей (29%) проявили низький рівень сформованості фонетичної складової комунікативних вмінь та навичок, що на 5 менше (на 35%), порівняно із констатувальним етапом дослідження.

Такі результати свідчать про значний прогрес у формуванні фонетичної складової комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. Збільшення кількості дітей із середнім рівнем і зменшення із низьким вказує на успішність вправ, спрямованих на покращення артикуляції, фонематичного слуху, корекцію вимови звуків, а також розвиток загальних навичок мовленнєвої комунікації. Це підкреслює важливість систематичної корекційної роботи та індивідуального підходу до дітей із ЗНМ для розвитку їхньої здатності до чіткої та зрозумілої комунікації.

Після формувального етапу дослідження було проведено повторне діагностування рівня граматиної складової комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Результати було проаналізовано та визначено три рівні сформованості граматиної складової комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: високий, середній, низький (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Порівняльний аналіз рівнів сформованості граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Рівні	Констатувальний етап	Контрольний етап
Високий рівень	0	0
Середній рівень	4 (29%)	8 (57%)
Низький рівень	10 (71%)	6 (43%)

Як бачимо із таблиці, після проведеної роботи із дітьми у них значно покращився рівень граматичної компетентності. Дітей із середнім рівнем на контрольному етапі дослідження було 8 (57%), що на 4 менше (на 28%), порівняно із констатувальним етапом. 6 дітей (43%) проявили низький рівень, що на 4 менше (на 28%), порівняно із констатувальним етапом дослідження.

Такі результати свідчать про те, що проведена корекційна робота суттєво вплинула на розвиток граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Збільшення кількості дітей із середнім рівнем граматичної компетентності на 28% вказує на те, що застосовані вправи та методики були ефективними у розвитку здатності дітей правильно використовувати граматичні конструкції, узгоджувати слова у реченнях та будувати зв'язні висловлювання. Зменшення кількості дітей із низьким рівнем сформованості граматичних навичок свідчить про позитивну динаміку у формуванні мовленнєвих компетенцій. Це підтверджує, що систематична корекційно-розвивальна робота допомагає дітям із ЗНМ долати труднощі в опануванні граматики та покращувати їхні комунікативні навички.

Після формувального етапу дослідження було проведено повторне діагностування рівня сформованості навичок зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Результати було проаналізовано та занесено до табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Порівняльний аналіз рівнів сформованості навичок зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Рівні	Констатувальний етап	Контрольний етап
Високий рівень	0	0
Середній рівень	7 (50%)	9 (64%)
Низький рівень	7 (50%)	5 (36%)

Як бачимо із таблиці, після проведеної роботи із дітьми у них значно покращився рівень навичок зв'язного мовлення: Дітей із середнім рівнем на контрольному етапі дослідження було 9 (64%), що на 2 більше (на 14%), порівняно із констатувальним етапом. 5 дітей (36%) проявили низький рівень, що на 2 менше (на 14%), порівняно із констатувальним етапом дослідження.

Такі результати свідчать про те, що проведена корекційно-розвивальна робота значно покращила навички зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. Після формувального етапу дослідження кількість дітей із середнім рівнем сформованості зв'язного мовлення збільшилася на 14%, що є свідченням ефективності використаних методів роботи. Це зростання демонструє, що вправи, спрямовані на розвиток мовленнєвого мислення, структурування висловлювань та збагачення словникового запасу, дали позитивний результат. Зменшення кількості дітей із та низьким рівнем сформованості

навичок зв'язного мовлення також свідчить про поступове покращення мовленнєвої діяльності у дітей із ЗНМ. Це доводить, що систематична робота спрямована на розвиток зв'язного мовлення, сприяла підвищенню їхньої комунікативної компетентності, допомагає краще структурувати думки та висловлювати їх у логічній послідовності.

Результати усіх методик було проаналізовано та систематизовано у загальну таблицю, де визначено рівень сформованості комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ на контрольному етапі дослідження (після формувального етапу – використання різних методів, засобів та прийомів роботи таких як бесіди, обговорення проблемних ситуацій, ілюстрацій, сюжетних картинок, різні види ігор, групова робота тощо), (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Порівняльний аналіз рівнів сформованості комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ на констатувальному та контрольному етапах дослідження

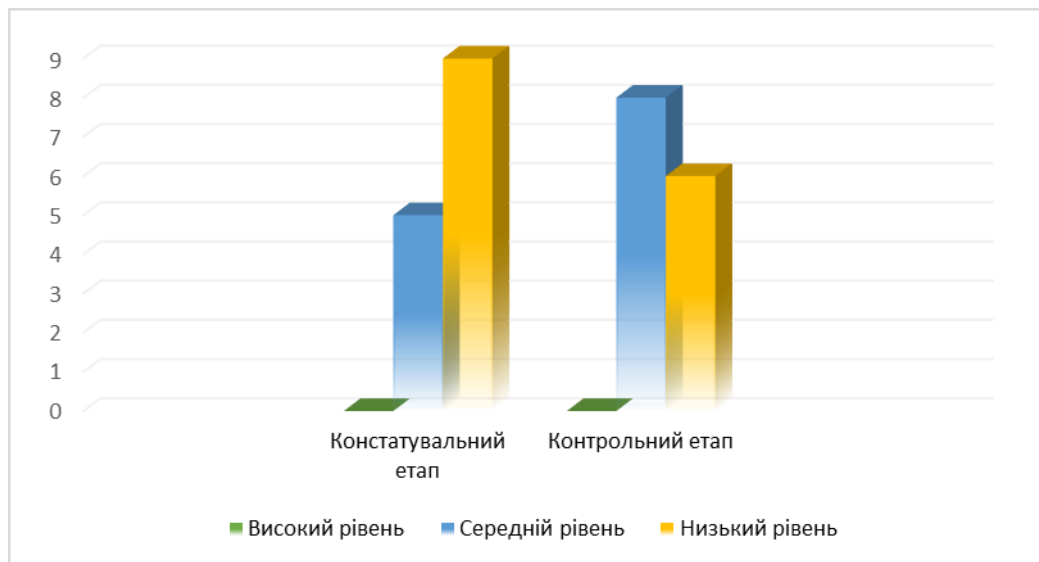
Рівні	Констатувальний етап	Контрольний етап
Високий рівні	0	0
Середній рівень	5 (36%)	8 (57%)
Низький рівень	9 (64%)	6 (43%)

Як бачимо із таблиці, після проведеної роботи із дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ у них значно покращився рівень сформованості комунікативних вмінь та навичок: 8 дітей (57%) проявили середній рівень, на констатувальному етапі таких дітей було лише 5 (36%). Дітей із низьким рівнем на контрольному етапі дослідження було 6 (43%), що на 3 менше (на 21%), порівняно із констатувальним етапом.

Такі результати свідчать про успішність проведених корекційних заходів, спрямованих на підвищення рівня комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Збільшення кількості дітей з

середнім рівнем та зменшення числа дітей із низьким рівнями свідчить про ефективність використаних виокремлених нами методів та прийомів.

Вбачаємо за необхідне показати на діаграмі позитивну динаміку розвитку комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, яка узагальнює результати контрольного етапу дослідження (рис. 2.5)

Рис. 2.6 Динаміка розвитку комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ на контрольному етапі дослідження (після проведеної роботи з дітьми)

Як бачимо із таблиці 2.10 та рис. 2.6, кількісні та якісні показники сформованості комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ значно покращилися.

Діти стали краще взаємодіяти з однолітками та дорослими, використовувати різноманітні мовні засоби для вираження своїх думок та бажань, а також ефективніше брати участь у спільних ігрових і навчальних ситуаціях. Зокрема, підвищення кількості дітей із середнім рівнем сформованості комунікативних навичок на 21% свідчить про успішність методів, спрямованих на розвиток мовленнєвих і комунікативних компетенцій. Діти із низьким рівнем сформованості цих вмінь на контрольному етапі становили 43%, що на 21% менше порівняно з констатувальним етапом. Така динаміка підтверджує, що регулярні заняття,

вправи, що сприяють розвитку комунікативних стратегій, та створення умов для активної мовленнєвої діяльності позитивно вплинули на рівень комунікативних вмінь і навичок у дітей із ЗНМ.

Отже, результати дослідження демонструють, що систематична та цілеспрямована робота з дітьми із ЗНМ може суттєво покращити їх комунікативні вміння та навички. Аналіз результатів контрольного етапу дослідження свідчить, що ефективними методами, засобами та прийомами формування комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку є ігри (дидактичні, словесні, настільні, сюжетно-рольові), мовленнєві ситуації, обговорення художніх творів, використання наочних матеріалів, обговорення сюжетних картин, мультфільмів тощо. Їх впровадження відбувається у процесі формування звукової культури мовлення, лексичної сторони мовлення, граматичної правильності мовлення, зв'язного діалогічного і монологічного мовлення.

2.4. Рекомендації щодо формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Комунікативні навички є ключовими для соціалізації та адаптації дітей дошкільного віку із ЗНМ. Розвиток цих навичок дозволяє дітям більш ефективно взаємодіяти з оточенням, зменшує їхнє відчуття ізоляції та страху, сприяє формуванню здорових соціальних зв'язків. Зважаючи на важливість комунікативних навичок, педагогам, вчителям-логопедам і батькам необхідно забезпечити дітям необхідну підтримку та ресурси для їх розвитку, щоб сприяти їх успішному соціальному функціонуванню в суспільстві.

Головною умовою взаємодії всіх учасників корекційного процесу порушень мовлення в умовах закладу дошкільної освіти є створення єдиного корекційно-освітнього простору для дітей. У такому просторі над мовленням дитини працює колектив однодумців, зацікавлених в успіху корекційної роботи. Важливо зазначити, що робота з формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ має бути злагодженою.

Кожен учасник процесу повинен чітко виконувати свої обов'язки. Вчитель-логопед має формувати мовні навички у дітей, добирати матеріал для занять, максимально наближений до тем, що вивчаються дітьми на заняттях із вихователями. Вихователь під час проведення занять повинен враховувати етапи логопедичної роботи з дитиною, рівні розвитку фонетико-фонематичної та лексико-граматичної сторін мовлення, щоб закріплювати сформовані мовні навички [35, с. 24].

Якщо говорити про корекцію мовлення, то основну роботу з корекції порушень мовлення проводить вчитель-логопед, а вихователь включається в цей процес на етапі закріплення вже сформованих навичок. Багато корекційних завдань слід вирішувати спільно: розвиток комунікативної функції мовлення, виховання мовленнєвої активності, навчання граматично правильного мовлення й розповідання, збагачення та активізація словника, формування звукової культури мовлення.

Формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення вимагає системного підходу, що враховує індивідуальні особливості дитини, її рівень мовленнєвого розвитку, а також міжособистісні навички.

Рекомендації для вихователів щодо формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення в умовах закладу дошкільної освіти (ЗДО) спрямовані на створення середовища, яке сприятиме розвитку мовлення і комунікативних здібностей дитини. Рекомендуємо вихователям впроваджувати та реалізовувати:

1. *Індивідуальний підхід до дитини.* Кожна дитина із ЗНМ має свої особливості мовленнєвого розвитку, тому важливо враховувати індивідуальні потреби. Вихователю слід враховувати темпи розвитку кожної дитини та підбирати завдання, які відповідають її рівню мовленнєвої підготовки [36, с. 89]. Тому слід розробляти індивідуальні завдання для дітей з ЗНМ, які сприятимуть розвитку комунікативних навичок.

2. *Стимулювання мовленнєвої активності через гру.* Гра є природним способом комунікації для дітей дошкільного віку. Слід використовувати різні типи ігор (рольові, настільні, дидактичні), щоб стимулювати дітей спілкуватися один з одним.

3. *Організація тематичних занять.* Тематичні заняття, що відповідають повсякденним ситуаціям або темам, які цікавлять дітей, допомагають розвивати мовленнєві навички. Наприклад, обговорення тем «Моя сім'я», «Улюблені іграшки», «Тварини» стимулює дітей говорити про знайомі речі, використовуючи нові слова і формулюючи фрази. Важливо, щоб під час таких занять вихователь допомагав дітям будувати речення, запитувати та відповідати на запитання.

4. *Мовленнєве середовище в групі.* Вихователь повинен створювати ситуації, в яких діти з ЗНМ можуть брати участь у комунікації з іншими дітьми. Спільна діяльність, така як колективні ігри або проекти, сприятиме формуванню соціальних і комунікативних навичок. Вихователям слід підтримувати діалоги між дітьми, допомагаючи їм включатися в розмову і реагувати на слова однолітків.

5. *Розвиток словникового запасу.* Важливою складовою є лексична сторона мовлення. Вихователю слід регулярно збагачувати словниковий запас дітей через повторення нових слів і їхнє активне використання в різних контекстах. Наприклад, обговорюючи малюнки, казки або розглядаючи предмети, вихователь має пояснювати значення нових слів і заохочувати дітей їх використовувати. Важливо, щоб нові слова постійно використовувалися у спілкуванні з дітьми протягом дня.

6. *Розвиток діалогічного мовлення.* Слід практикувати з дітьми різні форми діалогів, починаючи від простих питань і відповідей до більш складних обговорень. Наприклад, під час групових занять можна використовувати вправи на складання діалогів або рольових розмов. Варто стимулювати дітей задавати питання одноліткам та відповідати на запитання, допомагаючи їм будувати діалоги за моделями.

7. *Корекційно-розвивальні ігри.* Вихователю варто використовувати спеціальні корекційно-розвивальні ігри, спрямовані на розвиток мовлення. Це можуть бути ігри на розвиток артикуляційного апарату, звукопізнання, розвиток граматичних конструкцій та логічного мислення. Наприклад, ігри на складання речень або побудову розповідей за серіями картинок сприяють розвитку зв'язного мовлення.

8. *Заохочення.* Вихователю варто заохочувати дітей за успіхи у мовленнєвій діяльності, навіть за незначні досягнення. Похвала і підтримка вихователя допомагають дитині із ЗНМ почуватися впевнено у власних силах і мотивують її до подальшого спілкування. Для цього можна використовувати індивідуальні та групові заохочення, такі як наклейки, малюнки, іграшки, значки тощо.

9. *Співпраця з вчителем-логопедом.* Вихователю слід співпрацювати з вчителем-логопедом, щоб узгоджувати методики корекції мовлення дітей і підтримувати ті навички, які діти набувають під час логопедичних занять. Регулярні консультації допоможуть інтегрувати логопедичні завдання в повсякденну роботу групи.

10. *Співпраця з батьками.* Вихователю важливо проводити просвітницьку роботу з батьками, пояснюючи їм важливість систематичного розвитку комунікативних навичок дитини вдома. Слід надавати батькам рекомендації щодо мовленнєвих ігор, читання книг, спілкування з дітьми, щоб закріплювати отримані в ЗДО знання.

Беззаперечно, ці рекомендації допоможуть вихователям створити мовленнєво збагачене середовище, яке сприятиме ефективному розвитку комунікативних умінь дітей із ЗНМ у ЗДО.

Вбачаємо за необхідне надати рекомендації і вчителям-логопедам. Їм варто впроваджувати та реалізовувати:

1. *Діагностику мовленнєвих порушень.* Початкова діагностика є важливим кроком для визначення ступеня мовленнєвих порушень. Вчитель-логопед має оцінити рівень розвитку всіх аспектів мовлення: фонетико-

фонематичного, лексико-граматичного та комунікативного. Важливо визначити сильні та слабкі сторони дитини для подальшого планування індивідуальної програми роботи.

2. *Розвиток артикуляційної моторики та мовленнєвого дихання.* Діти із ЗНМ зазвичай мають проблеми з чіткістю вимови звуків, тому необхідно приділяти увагу артикуляційній гімнастиці. Регулярні вправи для язика, губ, м'язів рота допоможуть поліпшити вимову звуків. Вправи для розвитку мовленнєвого дихання (надування кульок, видування свічок) сприятимуть правильній постановці голосу і формуванню дихання під час мовлення [15, с. 89].

3. *Корекція фонематичних порушень.* Особлива увага повинна бути приділена розвитку фонематичного сприйняття, оскільки у дітей із ЗНМ часто виникають труднощі з диференціацією звуків. Для цього вчитель-логопед може використовувати вправи на розпізнавання та відтворення звуків, наприклад, визначення звуків у словах або їхньої позиції (на початку, в середині чи наприкінці слова).

4. *Збагачення словникового запасу.* Для формування комунікативних навичок вчителю-логопеду необхідно постійно працювати над розширенням активного і пасивного словника дітей. Для цього можна використовувати тематичні заняття з обговоренням предметів, дій, ситуацій із реального життя тощо. Можна використовувати картки з малюнками, ігри зі словами та загадки для закріплення нової лексики.

5. *Навчання побудови фраз та речень.* Діти з ЗНМ часто мають труднощі з побудовою речень, тому вчитель-логопед повинен навчати правильному формулюванню думок. Спеціальні вправи на доповнення речень, складання розповідей за картинками або серіями картинок сприятимуть розвитку навичок зв'язного мовлення. Доцільно використовувати прості речення, поступово ускладнюючи структуру.

6. *Формування діалогічного мовлення.* Навчання діалогам допомагає дітям із ЗНМ вчитися взаємодіяти з іншими. Для цього можна застосовувати

моделювання ситуацій, де дитина повинна відповісти на запитання, задати своє запитання, підтримати розмову. Корисними будуть вправи на відпрацювання реплік у різних ситуаціях (наприклад, у магазині, на прогулянці).

7. Розвиток соціальних комунікативних навичок. Робота з дітьми із ЗНМ має включати формування навичок соціальної взаємодії, таких як вміння домовлятися, висловлювати свої потреби, ділитися, співпрацювати з іншими дітьми. Слід використовувати вправи на співпрацю у групах або парах, де діти повинні спільно вирішувати завдання.

8. Робота над інтонацією та темпом мовлення. Важливо допомогти дітям контролювати темп і інтонацію мовлення, оскільки у дітей із ЗНМ часто спостерігаються одноманітність мовлення або дуже швидкий/повільний темп. Вчитель-логопед може використовувати вправи з читання віршів, імітації інтонації в різних емоційних ситуаціях.

9. Робота з батьками. Вчитель-логопед має постійно співпрацювати з батьками, пояснюючи їм специфіку мовленнєвих порушень у їхньої дитини та надаючи рекомендації для подальшої роботи вдома. Наприклад, вправи для розвитку артикуляційної моторики, збагачення словникового запасу, інтерактивні ігри для покращення комунікативних навичок можуть бути виконувані вдома під наглядом батьків.

Беззаперечно, ці рекомендації допоможуть вчителям-логопедам створити ефективну систему розвитку комунікативних умінь у дітей із ЗНМ, сприяючи їхній успішній соціалізації та подоланню мовленнєвих бар'єрів.

Отже, успішне формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення є важливим завданням, яке потребує комплексного підходу та тісної співпраці вихователів, вчителів-логопедів і батьків. Запропоновані рекомендації підкреслюють значення індивідуалізації навчання, активного залучення дітей до мовленнєвої діяльності через гру, організації сприятливого мовленнєвого середовища, розвитку словникового запасу, граматичної та фонетичної

сторони мовлення, монологічного та діалогічного мовлення. Зазначенні рекомендації створять основи для забезпечення систематичного та ефективного підходу до розвитку комунікативних навичок у дітей з ЗНМ, що, в свою чергу, сприятиме їхній соціалізації, розвитку мовленнєвої компетенції та впевненості у спілкуванні. Виконання зазначених рекомендацій у закладах дошкільної освіти забезпечить не лише розвиток мовлення, але й загальну гармонізацію особистісного розвитку дітей із ЗНМ, що є важливим аспектом їхнього майбутнього успішного навчання та взаємодії в суспільстві.

Висновки до другого розділу

Теоретичний огляд проблеми формування комунікативних вмінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ зумовили необхідність проведення експериментального дослідження.

Експериментально-дослідна робота проходила у три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний. На першому етапі (констатувальний) було встановлено початковий рівень сформованості комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та у дітей із нормотиповим розвитком мовлення. У дітей із ЗНМ переважає середній (36%) та низький (64%) рівні сформованості комунікативних вмінь та навичок. У дітей із нормотиповим розвитком мовлення переважав високий рівень (58%) та середній рівень (21%). Такі результати констатувального етапу засвідчили необхідність пошуку ефективних засобів, методів та прийомів розвитку комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

На формувальному етапі дослідження із дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ відбувалася робота з розширення словникового запасу, удосконалення граматичної будови мови, розвиток фонематичного слуху та формування навичок мовленнєвого спілкування. Після проведеної роботи із дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ у них значно покращився рівень сформованості комунікативних вмінь та навичок: 8 дітей (57%) проявили

середній рівень, на констатувальному етапі таких дітей було лише 5 (36%). Дітей із низьким рівнем на контрольному етапі дослідження було 6 (43%), що на 3 менше (на 21%), порівняно із констатувальним етапом.

Такі результати свідчать про успішність проведених корекційних заходів, спрямованих на підвищення рівня комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

ВИСНОВКИ

1. Охарактеризовано категорію дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що загальний недорозвиток мовлення є відхиленням у мовленні дитини, яка говорить, від мовної норми, прийнятої в певному мовленнєвому оточенні, зумовленим відхиленням у мовленні дитини, яке проявляється порушеннями звуковимови, голосу, темпу, ритму, лексичної та граматичної сторони, що зумовлені розладами нормального функціонування психофізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності. Діти із ЗНМ мають обмежений словниковий запас, порушення граматичної сторони мовлення та недостатньо сформовану чіткість вимови. Діти дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями виявляють специфічні психологічні характеристики. У них часто відзначається нестійкість уваги, недостатня концентрація, а також обмежена спостережливість щодо власного мовлення. Розвиток словесно-логічного мислення у цих дітей є недостатнім, що супроводжується слабкою вербальною пам'яттю. Також спостерігається незначний рівень самоконтролю за власним мовленням і порушення в емоційно-вольовій сфері, що впливає на їхнє загальне функціонування.

2. Визначено особливості формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Основними напрямки у цьому процесі є розширення словникового запасу дітей (збагачення активного і пасивного словника дитини, введення нових слів і словосполучень, формування уміння правильно використовувати їх у мові), удосконалення граматичної сторони мовлення (навчання правильній побудові речень, узгодженню слів за родами, числами і відмінками тощо), розвиток фонематичного слуху (формування вміння чути і розрізняти звуки мови, що є основою для правильної вимови; закріплення правильної вимови звуків у мові тощо), формування навичок зв'язного мовлення (навчання діалогічного і монологічного мовлення, вміння висловлювати свої думки, задавати питання, слухати інших).

3. Визначено рівень сформованості комунікативних вмінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. На першому етапі (констатувальний) експериментального дослідження було встановлено початковий рівень сформованості комунікативних вмінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ і у дітей із нормотиповим розвитком. У дітей із ЗНМ переважав середній (36%) та низький (64%) рівні сформованості комунікативних вмінь та навичок. У дітей із нормотиповим розвитком мовлення переважав високий рівень (58%) та середній рівень (21%). Такі результати констатувального етапу засвідчили необхідність пошуку ефективних засобів, методів та прийомів розвитку комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

4. Описано методи, засоби та прийоми формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Ефективними методами, засобами та прийомами формування комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку є ігри (дидактичні, словесні, настільні), мовленнєві ситуації, обговорення художніх творів, використання наочних матеріалів, обговорення сюжетних картин, мультфільмів тощо. Їх впровадження відбувається у процесі формування звукової культури мовлення, лексичної сторони мовлення, граматичної правильності мовлення, зв'язного діалогічного і монологічного мовлення.

5. Проаналізовано результати експериментально-дослідницької роботи з формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Після проведеної роботи із дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ у них значно покращився рівень сформованості комунікативних вмінь та навичок: 8 дітей (57%) проявили середній рівень, на констатувальному етапі таких дітей було лише 5 (36%). Дітей із низьким рівнем на контрольному етапі дослідження було 6 (43%), що на 3 менше (на 21%), порівняно із констатувальним етапом. Такі результати свідчать про успішність проведених корекційних заходів, спрямованих на підвищення

рівня комунікативних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

6. Надано рекомендації педагогам та вчителям-логопедам щодо формування комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Рекомендації для вихователів щодо формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення в умовах закладу дошкільної освіти передбачають індивідуальний підхід до кожної дитини, стимулювання мовленнєвої активності через гру, організацію тематичних занять, створення мовленнєвого середовища в групі, розвиток словникового запасу та діалогічного мовлення, використання корекційно-розвивальних ігор, заохочення успіхів, а також тісну співпрацю з вчителем-логопедом і батьками для досягнення комплексного розвитку мовлення. Вчителям-логопедам варто впроваджувати методи діагностики мовленнєвих порушень, розвивати артикуляційну моторику, проводити корекцію фонематичних порушень, збагачувати словниковий запас дітей, формувати діалогічне мовлення, розвивати соціальні комунікативні навички, інтонацію та темп мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусишина Л. Є. Психологічні характеристики загальнофункціональних механізмів мовлення у старших дошкільників із ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії*. 2007. № 4. С. 18–23.
2. Базовий компонент дошкільної освіти України: науковий керівник: А. М. Богуш. Київ: Видавництво, 2021. 38 с.
3. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля». Тернопіль : Мандрівець, 2021. 256 с.
4. Богачук Ю. В. Теоретико-методологічні засади розвитку мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення засобами художньої літератури. *Корекційна педагогіка*. 2015. № 1. С. 16–21.
5. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Мовленнєва робота з дошкільниками : шляхи оптимізації. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2013. № 3. С. 4–9.
6. Брушневська І. М., Рібцун Ю. В. Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей: діагностичний комплекс. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2020. 124 с.
7. Васьківська Г. Формування комунікативної компетенції особистості як основна проблема сучасної лінгводидактики. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. *Теорія навчання*. 2016. № 2. С. 33–38.
8. Гаврилова Н. С. Система корекції порушень фонетичного боку мовлення. *Актуальні проблеми логопедії*. 2014. № 27. С. 37–43.
9. Гайван Т. Я. Логопедична робота з дітьми : методичний посібник. Харків: Ранок, 2008. 103 с.
10. Галущенко В. І. Застосування інноваційних логопедичних технологій у корекційній роботі з дітьми з порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2016. № 7. С. 3–12.

11. Горай І. В. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ. Реабілітаційна педагогіка : теорія і практика. Полтава : Наука, 2009. 150 с.
12. Горбань С. В. Особливості застосування наочності в процесі формування зв'язного мовлення дітей із тяжкими порушеннями мовлення. *Інклюзивне та інтегроване навчання: стан, проблеми і перспективи*. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2019. С. 59–62.
13. Гордій Н. М. Гра як засіб розвитку комунікативної компетентності дітей дошкільного віку. *Педагогічні науки*. 2018. № 3. С. 91–98.
14. Грубій Л. І., Ковиліна О. І. Логопедія: методичні традиції і новаторство. Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2016. 109 с.
15. Дем'яненко С.Д., Калмикова Л.О., Порядченко Л. А., Харченко Н.В, Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку: монографія. Київ : ПП Медведєв, 2017. 304 с.
16. Довгалюк Г. Порушення розвитку мови у дітей та їх корекція. *Молода наука*. 2015. № 4. С. 300–301.
17. Єфременко Ю. О. Корекційні засоби навчання дітей із порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти*. Харків, 2020. С. 110–115.
18. Жданова К. О. Значення дидактичних ігор у корекції мовлення дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні питання спеціальної, інклюзивної і здоров'язберезжувальної освіти*. Харків, 2022. С. 53–54.
19. Журавльова Л. С. Діти молодшого шкільного віку з мовленнєвими порушеннями у системі освіти. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. *Корекційна педагогіка та психологія*. 2016. № 32 (1). С. 101–107.
20. Заїка О. С., Боряк О. В. Формування зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : матеріали I Міжнародної науково-практичної

конференції студентів та молодих учених. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. С. 415–419.

21. Калмикова Л. О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс. Київ : Слово, 2016. 380 с.

22. Ковальова Т. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2018. 254 с.

23. Козар К. А. Теоретичні засади формування комунікативної активності у дітей молодшого дошкільного віку засобами інноваційних технологій. *Наука майбутнього: збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених*. Мукачєво, 2021. № 1(7). С. 47–51.

24. Ковтун О. В. Мовленнєва діяльність як категорія лінгводидактики. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського* (зб. наук. праць). Одеса. 2016. № 1–2. С. 103–112.

25. Ковшар О. В. Формування комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобом дидактичних ігор-навчально-методичний посібник. Кривий Ріг: КДПУ, 2021. 65 с.

26. Кравченко А. І. Характеристика зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. 2016. № 4. С. 102–105.

27. Криворотенко Ж. Використання піску для розвитку мови у дітей дошкільного віку. *Сучасна освіта*. 2018. № 6. С. 23–29.

28. Листопад М. В. Формування комунікативних умінь у дітей дошкільного віку засобами гри-драматизації. *Педагогічні ідеї*. 2017. № 1. С. 34–41.

29. Лопатіна Г. О. Становлення мовленнєвої особистості дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2019. № 4. С. 254–259.

30. Мураховська І. В. Корекційна робота з формування зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти*. Харків, 2020. С. 243–246.

31. Нестеренко К. Г. Особливості навчання розповіді за картинами дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. *Молодий вчений*. 2018. № 5. С. 22–29.

32. Олефір О. Особливості лексико-граматичної складової мовлення дітей дошкільного віку. *Витоки педагогічної майстерності*. 2018. № 22 С. 153–157.

33. Ольховська І. П. Використання інноваційних технологій в формуванні зв'язного мовлення у дітей із тяжкими порушеннями мовлення. *Логопедія*. 2022. № 2. С. 204–208.

34. Паламарчук А. М. Художнє слово як засіб стимулювання мовленнєвої активності дітей раннього віку. *Вісник Інституту розвитку дитини*. 2015. № 6. С. 354–356.

35. Папуша Д. О. Формування комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку засобами інтерактивних форм роботи. Херсон : ХДУ, 2020. 52 с.

36. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с.

37. Поліщук Т. С. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами сюжетно-рольових ігор. *Підготовка майбутніх фахівців у контексті становлення Нової української школи: компетентнісний підхід: збірник наукових праць*. Житомир. 2019. С. 174–177.

38. Прядко Л. О., Фурман О. О. Дидактичні основи навчання дітей з порушенням мовлення. Суми: РВВ СОІППО, 2015. 114 с.

39. Пугакова В. Ф. Порушення лексичної і граматичної сторони мовлення в дітей із ЗНМ. *Логопед*. 2015. № 2. С.23–28.

40. Решетнік С. М. Використання інноваційних технологій у корекційно-розвивальному середовищі. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. 2018. № 2. С. 108–112.

41. Рібцун Ю. В. Спосіб відновлення вимовної функції у дошкільнят з порушеннями фонетико-фонематичної сторони мовлення. *Логопед*. Київ, 2017. № 18. С. 21–29.

42. Рібцун Ю. В. Сходінками правильного мовлення : навч.- метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 240 с.

43. Рібцун Ю. В. Формування усного мовлення у дітей дошкільного віку із загальними мовленнєвим недорозвитком : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.03. Київ, 2010. 21 с.

44. Савінова Н. В. Особливості формування навичок словотворення у дітей з тяжкими порушеннями мовлення. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2013. № 13. С. 197–203.

45. Сайко Х. Я., Шаблінська Ю. В. Особливості застосування гри в системі формування лексичної компетентності дітей дошкільного віку. *Молодий вчений*. 2017. № 3 (43). С. 466–469.

46. Самойлова І. Характерні особливості зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ. *Логопедія*. 2019. № 8. С. 35–39.

47. Світлична А. О. Шляхи формування навичок зв'язного мовлення у дітей із порушеннями мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. 2017. № 5. С. 131–135.

48. Соботович Є. Ф. Порушення мовного розвитку та шляхи їх корекції: навч.-метод. посіб. Київ: ІСДО, 2005. 204 с.

49. Стахова Л. Л. Розвиток зв'язного мовлення дітей дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. 2018. № 2. С. 69–72.

50. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : навчальний посібник. Київ : Академвидав. 2016. 519 с.

51. Сухар В. Л. Розвиток мовлення. Конспекти комплексних занять. Харків : ТОВ Видавництво «Ранок». 2009. 230 с.
52. Телетник Т. Ю Розвиток зв'язного мовлення дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Вісник Сковородинівської академії молодих учених: збірник наукових праць*. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. 479 с.
53. Тищенко В. В. Загальний недорозвиток мовлення: перспективи подальших досліджень. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Соціальна педагогіка*. 2013. № 1. С. 260–268.
54. Толста О. В. Застосування інноваційних методів і прийомів корекції звуковимови та розвитку зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку. Полтава : ПНУ, 2022. 200 с.
55. Трофименко Л. І. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку. Київ : Освіта, 2014. 72 с.
56. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. Київ, 2013. 108 с.
57. Феденко О. Профілактика порушень мовленнєвого розвитку дітей. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. 2018. № 2. С. 130–133.
58. Федієнко В., Уварова Т. Мовлення дитини. Київ : Школа, 2019. 64 с.
59. Чередніченко Н. В., Ряшенцева Д. М. Корекція та формування звукової сторони мовлення в системі навчання рідної мови дітей із тяжкими порушеннями мовлення. *Логопедія*. 2011. № 1. С. 87–91.
60. Черник А. М. Використання логопедичних ігор в логопедичній роботі. Київ : Знання. 2015. 165 с.
61. Шеремет М. К. Логопедія. Київ: Знання, 2017. 208 с.
62. Яцук В. А. Формування мовленнєвої компетенції дітей дошкільного віку. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 3 (55). С. 57–61.

ДОДАТКИ

Додаток А

Конспект заняття з формування фонетичної складової комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Тема: «Жабка Жанна»

Мета: закріпити вимову звука «ж»; розвивати фонематичний слух, слухову увагу; поповнити знання дітей про роботу мовленнєвого апарату при творенні звука «ж»; автоматизувати вимову звука «ж» ізольовано, в складах, словах, чистомовках; відпрацьовувати вміння виділяти звук «ж» серед слів; визначати місце звука «ж» в слові; вправляти дітей в утворенні зменшувально-пестливих форм іменників, в узгодженні іменників з числівниками; закріпити вміння складати розповідь за малюнками-схемами; виховувати бажання говорити виразно, чітко, емоційно.

Обладнання: жабка Жанна, предметні картинки зі звуком «ж», картки до гри «Один-багато», малюнки з артикуляційною гімнастикою, мнемотаблиці до розповіді, аудіо запис.

Хід заняття

Педагог:

Зібрались дошкільнята

На занятті пограти

Хто добрий настрої має,

Хай з нами пострибає,

А хто чомусь сумує

Хай жваво покрокує

Ми будем дружно грати,

І на занятті всіх поважати.

– Але перш ніж почнемо грати пропоную пальчики свої розім'яти.

Пальчикова гра «Добрий день»

Добрий день, добрий день!

Пальчики сказали

Ми сьогодні всіх дітей

Зранку привітали!

Звучить музика «квакання жабки», з'являється жабка.

Педагог: Ось ця маленька жабка поспішала до нашого садочка за допомогою. Їй дуже хочеться навчитися правильно вимовляти своє ім'я «Жанна», але вона не вміє вимовляти звук «ж». Допоможемо їй? Ми будемо гратись, а жабка навчатись.

Артикуляційна гімнастика « Картинку знайди – вправу покажи» (діти виконують вправи «Парканчик», «Хоботок», «Голочка», «Годинник», «Маляр», «Смачне варення»).

Педагог: Як працює наш ротик при вимові звука «ж»? (губи витягнуті трубочкою, зуби зближені; кінчик язика піднімається вгору за верхні зуби; але не притискається, а залишає щілину; крізь щілину проходить тепле повітря, що ми видихаємо; язик набуває форми чашечки; голосові зв'язки працюють, дзвенять). Вимовляємо цей звук чітко і протяжно.

– Пригадаємо як летить бджілка: ж-ж-ж-ж-ж-ж. (виставляється картинка з зображенням бджілки та квітів з голосними буквами).

Діти допомагають бджілці долетіти до останньої квітки проспівуючи голосні звуки та склади зі звуком «ж».

Педагог: Добре! Тепер покажемо жабці Жанні, як потрібно грати у гру «**Піймай звук**» (Я читаю вірш, а ви будете плескати в долоньки, коли почуєте звук «ж» у словах. Домовилися?)

Вірш «Родина»

Жила одна родина

В калюжі під кущем

Жабка-дід, жабка-бабка,

Жабка-тато, жабка –мама

І маленьке маленя,

Жабенятко-жабеня.

Педагог: А тепер жабко Жанно послухай як ми промовляємо чистомовки.

Жа-жа-жа-бачив я вужа.

Жу-жу-жу-правду я кажу.

Же-же-же-заховався вже.

Жи-жи-жи-а тепер біжи.

Жі-жі-жі –дуже гострі ножі.

Иж-иж-иж-на ожині сидить чиж.

Ож-ож-ож-засмажили корж.

**Конспект лексико-граматичного заняття
у старшій групі для дітей із ЗНМ**

**Тема: «Утворення різних ступенів порівняння якісних прикметників на позначення розміру предметів. Вживання складних прийменників»
(«Золота осінь»)**

Мета: вчити узгоджувати іменники з прикметниками, числівниками 1, 2, 5 у словосполученні, вчити складати речення з прийменниками (прості та складні) за результатом виконаної дії, вчити утворювати ступені порівняння якісних прикметників (величина, колір), практично вживати у власному мовленні, розвивати граматичну сторону мовлення, вміння словозміни та словотворення, просторові уявлення, мислення, активізувати словник по лексичній темі «Пора року – осінь», виховувати естетичні почуття.

Обладнання: сюжетні малюнки, вирізане листя, березове листя (справжнє), таця, золоті медалі-цукерки.

I. Організаційний момент

1.- Діти, послухайте загадки та відгадайте їх

В жовте лист пофарбувала,

Урожай с полів збрала.

Золотила вербам коси

Чарівна цариця - ...

(Осінь)

У садах, лісах блукає,

В жовті шати одягає,

Золотисту стелить постіль –

Жде сестрицю білу в гості.

(Осінь)

Хто золотом дерева вкриває, а потім його зриває? (Осінь)

II. Основна частина

1. Бесіда «Чому осінь золота?»

– Діти, у загадках ми чули слова «Золото, золотисту, золотила». Тема нашого заняття «Золота осінь». Давайте подумаємо. Чому осінь називають золотою.

– Що за дерево зображено на малюнку? – Береза. А ось березове листя (лежить на таці). Діти погляньте уважно, що лежить серед листя? (Діти серед листя знаходять золоті медальки).

– Чи схожий колір цих медальок з кольором листя? – Так.

– Як ми можемо назвати листя з берези – Золоте листя.

– Люди з давнини побачили, що осінні кольори та золото схожі. І почали називати осінь золотою.

2. Мовленнєва вправа «Скільки листків?»

Один жовтий кленовий листок – два жовтих кленових листка – п'ять жовтих кленових листків

Один жовтий березовий листок – два жовтих березових листка – п'ять жовтих березових листків (каштановий листок, листок липовий)

– Діти як називають, коли падають листки з дерев? – Листопад. – З яких слів утворене це слово? – Листок і падає.

3. Гра «Де кленовий листок?» (відповіді за малюнком)

Кленовий листок лежить на дорозі, на траві, на воді, на ялиновій гілці.

4. Рухлива гра на розвиток просторової орієнтації .

Педагог дає вказівку одній дитині (Поклади березовий листок на тацю, під тарілку, під кленовий листок)

Потім вказівку іншій (Візьми березовий листок).

– Звідки ти взяв листок? Із таці. Із – під тарілки, із-під кленового листка...

5. Фізкультпауза. Промовляють текст та виконують рухи.

Осінь, осінь... Лист жовтіє.

З неба часом дощик сіє.

Червонясте, золотисте

Опадає з кленів листя.
Діти ті листки збирають,
У книжки їх закладають.
Наче човники, рікою
Їх пускають за водою.
З них плетуть вінки барвисті —
Червонясті, золотисті.

– Який листок за величиною? Знайди найбільший березовий листок, менший, найменший.

Найбільший березовий листок посередині.

Менший березовий листок справа внизу.

Найменший листок зліва вгорі.

III. Підсумок заняття

– Діти, що найбільше сподобалося на занятті? Ви пам'ятаєте, що ви побачили між листям? (Золоті медальки). Це вам дарунки від золотої осені.